

2007–2021: הכור בסוריה, איראן, עזה והמערכה שבין המלחמות

תקיפת הכור בסוריה

חודשים אחדים לאחר מלחמת לבנון השנייה נאלץ ראש הממשלה אולמרט להתמודד עם אתגר ביטחוני אסטרטגי נוסף, הפעם – אתגר שיכול היה להתפתח לאיום קיומי של ממש על ישראל. בסוף 2006 החלו חוקרים באגף המודיעין של צה"ל לחשוד כי קוריאה הצפונית בונה בסוריה כור גרעיני, אך חשד זה לא נתמך במידע מהימן. ב־13 במארס 2007 חל שינוי דרמטי בעניין זה – ראש המוסד מאיר דגן וכמה מאנשיו הציגו בפני אולמרט ראיות חד־משמעיות לבנייתו של כור גרעיני פלוטוגני באזור דיר א־זור שבצפון־מזרח סוריה. אולמרט (2018) כתב בספרו כי כבר במפגש זה הוא הבין כי ייאלץ להפעיל את הכוח הצבאי של ישראל כדי להרוס את הכור (עמ' 196, על התהליך שהוביל לתקיפת הכור בסוריה ראו עמ' 194–234; על המבצע ראו גם כץ, 2020).

אולמרט אימץ למעשה כבר בראשית הדרך את מה שמקובל לכנות 'דוקטרינת בגין', שלפיה ישראל לא תאפשר למדינות עוינות לפתח טכנולוגיה גרעינית. ימים אחדים לאחר הדין הראשון כבר העריך אולמרט (2018) כי "השיטה המועדפת תהיה פעולה אווירית" (עמ' 198), אך הורה לבחון אפשרויות נוספות. הפעם, בניגוד למלחמת לבנון השנייה, הוביל אולמרט תהליך מסודר של קבלת החלטות וערך סדרה ארוכה של דיונים ושל התייעצויות בהשתתפות כל הגורמים הרלוונטיים. במרכז של סדרת הדיונים עמדו שתי שאלות עיקריות: הראשונה – האם נכון שהאמריקנים, ששותפו כמעט מיידיית בסוד קיומו של הכור, יתקפו את הכור משום שקיומו מאיים למעשה על שלום העולם כולו (ומשום שצעד כזה יעביר מסר ברור לאיראן)? והשנייה – אם התקיפה תהיה פעולה ישראלית – כיצד נכון לבצעה ומתי? אפשרות שלישית של פעולה דיפלומטית הוסרה מרשימת החלופות כבר בתחילת הדיונים, שכן מקבלי ההחלטות בישראל העריכו כי סיכויי הצלחתה נמוכים. אולמרט עדכן על קיומו של הכור את ראשי הממשלה לשעבר שמעון פרס, בנימין נתניהו ואהוד ברק, והוקמו צוותים עצמאיים של מומחים לניתוח המידע ולבחינת אפשרויות הפעולה. הוקם גם צוות להכנת מבצע ההסברה שיתבצע אחרי התקיפה כדי לשכנע את מנהיגי העולם בצדקתה.

ב־13 ביולי 2007, לאחר דיונים בגופי הביטחון הלאומי של ארצות הברית, הודיע הנשיא ג'ורג' בוש לאולמרט כי ארצות הברית לא תתקוף את הכור והציע כי האמריקנים יובילו מהלך דיפלומטי שיחייב את סוריה להרוס את הכור שבנתה. אולמרט דחה את ההצעה, ובישראל עברו הדיונים להתמקד בתכנון המהלך הצבאי להריסת הכור. החשש העיקרי בישראל היה כי התקיפה תוביל להסלמה צבאית בזירת סוריה ואולי אף למלחמה בזירה הצפונית (גם עם חזבאללה). כוחה של סוריה נשחק מאז שפרצה מלחמת האזרחים ב־2011, אך בשנת 2007 היא עדיין הייתה במלוא כוחה, והיו בבעלותה מערכים גדולים של טילים, של רקטות ושל נשק כימי. ניסיון העבר בנוגע לתגובותיו האפשריות של בשאר אל־אסד היה מוגבל יחסית ונגזר למעשה רק מן התקיפה בשטח סוריה בשנת 2003 בתגובה לפיגוע במסעדת 'מקסים' בחיפה. לבסוף הוערך כי תקיפה חשאית בחתימה נמוכה יחסית תאפשר לנשיא סוריה 'מרחב הכחשה'.

דילמה נוספת הייתה קשורה להיערכות הישראלית לאפשרות ההסלמה בעקבות התקיפה. היה ברור כי היערכות גלויה עלולה לגרום להגברת הכוננות הסורית ואולי אף לחישוב מוטעה שיוביל לאותה הסלמה לא

רצויה, ולכן הוחלט לצמצם מאוד את הצעדים הגלויים לפני התקיפה. עם זאת, לנוכח האפשרות שהפעולה תסלים למלחמה הוביל הרמטכ"ל גבי אשכנזי תהליכי חזרה לכשירות ומהלכי התעצמות ורכש מואצים הן בצבא היבשה והן בחיל האוויר. כדי שהסורים לא יחשדו כי מדובר בהיערכות ישראלית לתקיפה מיידי, היה ניסיון להציג את המהלכים הללו כהכנות בסיסיות להסלמה אפשרית עתידית בזירה הצפונית.

כמו בפרשיית תקיפת הכור בעיראק בשנת 1981, גם בנוגע לתקיפת הכור בסוריה התגלע ויכוח בדרג המדיני, והוא נגע לעצם הצורך בתקיפה ולעיתויה. המתנגד העיקרי לתקיפה היה שר הביטחון אהוד ברק, שמונה לתפקידו ביוני 2007, לאחר התמודדות פנימית במפלגת העבודה. הוא גבר בה על עמיר פרץ, שכיהן בתפקיד שר הביטחון במלחמת לבנון השנייה ובתחילת העיסוק בכור הסורי. אולמרט (2018) כתב בספרו כי ברק היה "תומך נלהב בתקיפת הכור עד להצטרפותו לממשלה ומתנגד עקבי לתקיפה כמעט מהרגע שהצטרך אליה" (עמ' 208). ברק התנגד בעיקר לעיתוי התקיפה וטען כי אפשר לבצעה גם במועד מאוחר יותר ואפילו כאשר הכור יהיה 'חם'. הסיבות להתנגדותו של ברק אינן ברורות די הצורך, ואולמרט קושר אותן בספרו למצב הפוליטי באותה תקופה ולאישיותו של ברק. אולמרט כבר היה נתון אז בחקירה פלילית, וההערכה הייתה כי ייאלץ לעזוב את תפקידו. אולמרט טען שברק העריך כי הוא יחליף את אולמרט בראשות הממשלה ורצה שהמבצע יתבצע בראשותו. באחד מן הדיונים שנערכו בקבינט אף אסר ברק על ראש אגף התכנון האלוף עידו נחושטן (לימים מפקד חיל האוויר) להציג את המלצות הצבא. ברק עצמו טען כי ההשגות על תקיפת הכור שהעלה בדיונים נועדו לייצר ויכוח וספק, מרכיבים חיוניים בכל תהליך קבלת החלטות.

בדיון המכריע המליץ הרמטכ"ל גבי אשכנזי על תקיפת הכור מן האוויר, והממשלה, לרבות שר הביטחון ברק, קיבלה את המלצתו. בהיבט האופרטיבי הומלץ על מבצע תקיפה בהיקף קטן מכפי שנדון בדיונים המוקדמים. הרעיון המבצעי למבצע התפתח בחיל האוויר כאשר הבינו בחיל את סוגיית החשש מהסלמה ואת הצורך לפתח דרך פעולה שתהיה הרסנית מספיק בכל הקשור לכור, אך תפחית את הסיכון להסלמה. לפי אולמרט (2018) מפקד חיל האוויר שקדי, שהציג לשרים את המבצע, "היה קצר ומדויק. הוא דיבר על מבנה של כמה מטוסים אשר יפציצו בדיוק רב, והכור ייעלם. זה נשמע כל כך פשוט ובטוח. אחרי כל החודשים הקשים הללו, התמונה הייתה בהירה" (עמ' 220). תקיפת הכור בסוריה (מבצע 'מחץ לקופסה') נערכה בלילה שבין ה־5 ל־6 בספטמבר 2007. השתתפו בה ארבעה מטוסי F-15I וארבעה מטוסי F-16I. הפגיעות היו מדויקות, והכור הושמד. בבוקר שאחרי התקיפה התפרסמה בסוריה הודעה כי ניסיון תקיפה של ישראל נכשל, וכי המטוסים הונסו על ידי ההגנה האווירית הסורית. בישראל הבינו כי הנשיא הסורי החליט להכיל את האירוע ולנצל את 'מרחב ההכחשה' שהוענק לו (אולמרט, 2018, עמ' 229). ישראל הודיעה רשמית על אחריותה לתקיפה רק במארס 2018, יותר מעשור אחריה, אף על פי שרוב הפרטים על התקיפה פורסמו עוד קודם לכן, בעיקר בארצות הברית.

אליעזר שקדי סיים את כהונתו ב־13 במאי 2008 והעביר את תפקיד מפקד חיל האוויר לעידו נחושטן, טייס F-16. נחושטן כיהן בשורה של תפקידים בכירים במטה החיל (ראש להק מודיעין, ראש להק אוויר וראש המטה) ובתפקיד ראש אגף התכנון במטה הכללי. בתקופה שבה פיקד על חיל האוויר נחתמה עסקת מטוסי ה־F-35 ('אדיר'), הושלמה קליטת טייסות ה־F-16I, נקלטו כטב"מים מסוג 'איתן', הוכנסה לשירות מערכת 'כיפת ברזל' והחלו לקרוא לכוחות הנ"מ 'מערך ההגנה האווירית'.

מאז תקיפת הכור בסוריה בשנת 2007 ולאורך שנות העשור השני של המאה ה־21, עסק חיל האוויר בשלושה עניינים מרכזיים: בניין הכוח נגד איראן, לנוכח המרכזיות שתפסה איראן בחשיבה הישראלית בעשורים האחרונים; הפעלת הכוח ברצועת עזה בארבעה מבצעי 'הרתעה' גדולים ('עופרת יצוקה', 'עמוד ענן', 'צוק איתן' ו'שומר החומות') ובשורה ארוכה של אירועי הסלמה; ומאז שנת 2013 גם ברצף ארוך של תקיפות בזירה הצפונית ובזירות אחרות במסגרת 'המערכה שבין המלחמות'.

בניין הכוח נגד איראן

מאז שובו של נתניהו לתפקיד ראש הממשלה בשנת 2009, נעשה סיכול תוכנית הגרעין האיראנית ליעד המרכזי של חיל האוויר. זהו אתגר שונה מהותית מן האתגר שמולו ניצבו אולמרט ומקבלי ההחלטות בהקשר הסורי. סוגיית התקיפה של הכור בסוריה בשנת 2007 הייתה סבוכה מאוד מבחינה אסטרטגית שכן סיכויי ההסלמה אחריה היו מוחשיים מאוד. אבל מבחינה מבצעית היו לחיל האוויר היכולות הנדרשות, הביצוע היה פשוט יחסית ובסופו של דבר נמצאה גם דרך הפעולה שאפשרה את השמדת הכור וצמצמה את סיכויי ההסלמה. לעומת זאת, האתגר האיראני חייב בנייה של יכולות פעולה ושל תפיסה מבצעית לפי מתאר קיצוני. מתקני הגרעין האיראניים רחוקים מאוד מישראל, ותקיפתם מחייבת טיסה לטווחים ארוכים מאוד (אלפי קילומטרים, לפי נתיב התקיפה), מעבר (תלוי נתיב) במרחבים האוויריים של כמה מדינות ופגיעה ניכרת במטרות בעלות רמת מיגון גבוהה ביותר.

נוסף על הקושי המבצעי לוותה סוגיית התקיפה האווירית באיראן בתקופתו של נתניהו גם בוויכוח קשה ובמתחים עמוקים בין הדרג המדיני (ראש הממשלה ושר הביטחון) לדרג הצבאי (הרמטכ"ל, בכירי המטכ"ל ומפקד חיל האוויר) ולגורמים אחרים במערכת הביטחון (ראש המוסד ואחרים). הסוגיה לוותה גם בשיח ישיר ועקיף עם גורמים בארצות הברית (הנשיא, הקונגרס ואפילו הציבור) ועוררה מתחים בין המדינות.

תוכנית הגרעין של איראן החלה עוד בימי השאה, לפני המהפכה האסלאמית. היא הופסקה זמנית לאחר המהפכה וחודשה בתום מלחמת איראן-עיראק. עם חידושה כללה התוכנית שני צירי פעולה לפיתוח ולייצור נשק גרעיני: ערוץ העשרת האורניום באמצעות צנטריפוגות, שהתבסס על ידע פקיסטני ובמסגרתו נבנו כמה מתקני העשרה והוקמה 'קבוצת נשק' שעסקה בתכנון ראש קרב גרעיני; וערוץ פלוטוניום, שהתבסס על ידע רוסי ובמסגרתו נבנה כור מחקר. איראן הפסיקה כנראה את פעולת 'קבוצת הנשק' בשנת 2003 עקב החשש מן הנוכחות האמריקנית שהתהוותה בסביבתה (הכוחות באפגניסטן ובעיראק), אך שמרה על קבוצת המדענים במסגרת ארגונית ייעודית. כמו כן המשיכה איראן לפתח את מערך ההעשרה שלה, ומאז אמצע שנת 2021 יש לה היכולת 'לפרוץ' ולהשיג את כמות החומר המועשר הנדרשת להתקן גרעיני בזמן מועט יחסית (שבועות אחדים). מאז שנות ה־90 פיתחה איראן גם מערך טק"ק גדול, לרבות טילים היכולים לפגוע בישראל ולשאת ראש קרב גרעיני.

איראן למדה את לקחי התקיפה הישראלית של הכור בעיראק בשנת 1981 והבינה את הצורך במיגון מתקני הגרעין שלה, ביצירת יתירות באמצעות הגדלת מספר המתקנים ובשמירה על חשאיותם. אומנם את כור המחקר באראק לא היה אפשר למגן או להסתיר, אך מתקני העשרת האורניום נבנו בחשאי. עם זאת, המתקנים נחשפו בהדרגה — בשנת 2002 נחשף מתקן ההעשרה הממוגן (בונקרים) בנתנז; ובשנת 2009

נחשף מתקן ההעשרה שנבנה במנהרות בצלע הר בפורדו. סוגיית המיגון של המתקנים נהפכה למרכזית שכן היה ברור כי המיגון עלול להגביל את יכולת התקיפה האווירית של ישראל. שר הביטחון ברק אף השתמש במושג 'מרחב החסינות' כדי לתאר את פרק הזמן עד שאיראן תפעיל את מתקן המנהרות בפורדו.

במחצית הראשונה של שנות ה־2000 החלה הקהילה הבינלאומית להתעניין בתוכנית הגרעין של איראן ולנסות לנהל עם איראן משא ומתן על העמדתה תחת פיקוח. למשא ומתן זה היו כמה גלגולים, והוא הואץ במחצית שנת 2012, כאשר ארצות הברית החלה לנהל מגעים חשאיים עם נציגים איראנים בתיווך שליט עומאן הסולטן קאבוס. מגעים אלו אפשרו לנציגי הקהילה הבינלאומית (ארצות הברית, רוסיה, סין, בריטניה, צרפת וגרמניה) להגיע עם איראן בשנת 2013 להסכם ביניים, וב־14 ביולי 2015 להגיע עימה להסכם קבוע – 'הסכם המעצמות על תוכנית הגרעין האיראנית' (JCPOA).

תוכנית הגרעין של איראן העסיקה את המערכת הביטחונית הישראלית מאז שנות ה־90. עד לסוף העשור הראשון של המאה ה־21 הושם הדגש על יצירת תמונת מודיעין ועל פעולות חשאיות.

בתקופת כהונתו של ראש הממשלה אולמרט עסקו במטכ"ל של צה"ל ובחיל האוויר בעיקר בזירה הצפונית וברצועת עזה – בתחילה במלחמת לבנון השנייה, אחר כך בתקיפת הכור בסוריה וכשנה מאוחר יותר במבצע 'עופרת יצוקה' בעזה. אולמרט התפטר עקב החקירה שנפתחה נגדו, ואחרי הבחירות שנערכו בפברואר 2009 נכנס לתפקיד ראש הממשלה בנימין נתניהו. בשנות כהונתו של נתניהו הוגדרה איראן האיום המרכזי על ישראל, והמערכת הביטחונית כולה, לרבות חיל האוויר, עברה לעסוק יותר ויותר במאמץ לסיכול תוכנית הגרעין שלה.

מן הפרסומים הרבים על העניין הזה מצטיירת תמונה שלפיה בשלושה מועדים שונים בשנים 2010–2012 התנהלו ויכוחים קשים במערכת הישראלית על הפעלת האופציה הצבאית נגד איראן. מן הצד האחד עמדו ראש הממשלה נתניהו ושר הביטחון ברק, ומן הצד האחר עמדו רוב אנשי הדרג המקצועי בצה"ל ובמוסד. הוויכוחים נסבו על דרישת הדרג המדיני 'לדרוך' את הצבא כולו לקראת תקיפה אווירית באיראן משום שעל פי ההערכות היא עלולה להוביל לעימות צבאי אזורי. בחודשים האחרונים של שנת 2010 הבהירו הרמטכ"ל גבי אשכנזי וראש המוסד מאיר דגן כי טרם בשלה היכולת המבצעית ודרשו החלטה על עניין זה בקבינט המדיני־ביטחוני (ולא בפורום ההתייעצות הלא־רשמי – 'השביעיה'). באוקטובר 2011 ובאוקטובר 2012 פקפקו הרמטכ"ל בני גנץ וראש המוסד תמיר פרדו בתועלת הכוללת של התקיפה בעיתויים אלו, העלו שוב את הצורך לאשר את התקיפה בקבינט ובממשלה והציגו עמדה ברורה כי לא נכון לתקוף באיראן בלי תיאום עם ארצות הברית.

בדיעבד נראה כי לדרישת הדרג המדיני מן הצבא לפתח את יכולת התקיפה באיראן, להגיע לרמה מבצעית המאפשרת את ביצוע התקיפה ו'לדרוך' את הצבא לקראתה הייתה מטרה כפולה: לאפשר לישראל יכולת פעולה עצמאית נגד תוכנית הגרעין האיראנית ולהפגין את רצינות כוונותיה לתקוף באיראן כדי לדחוף את ארצות הברית להגביר את הלחץ על איראן ואולי אף לתקוף בעצמה את מתקני הגרעין. מכלל הפרסומים על עניין זה עולה כי בשנים 2011–2012 אכן חששו מאוד האמריקנים מתקיפה ישראלית על מתקני הגרעין באיראן ופעלו כדי למנוע אותה. חששם גבר כנראה עקב היכרותם הן את הוויכוחים בצמרת הישראלית והן את בניית היכולות בחיל האוויר. הפעילות האמריקנית למניעת תקיפה ישראלית כללה בין השאר שרשרת

ביקורים ארוכה ותכופה מאוד של בכירים אמריקנים בישראל (וזימון ישראלים לביקורים בארצות הברית) והצגת יכולות פעולה אמריקניות האמורות להרגיע את ישראל. חשש זה נמנה גם עם הסיבות שדחפו את ארצות הברית למשא ומתן עם איראן שהוביל לגיבוש הסכם הגרעין בשנת 2015.

בעיית עזה

בקיץ 2005 החליטה ישראל על פינוי חד-צדדי של תושבי גוש קטיף מרצועת עזה ועל נסיגה מוחלטת של כוחות צה"ל מן הרצועה. הנסיגה נתפסה באתוס הפלסטיני כניצחון של רעיון ההתנגדות האלימה של חמאס, והפכה בפועל את רצועת עזה למרחב להתפתחות חמאס בעוד הרשות הפלסטינית הלכה ונחלשה. חודשים אחדים לאחר ההתנתקות, בתחילת שנת 2006, זכה חמאס לרוב בבחירות למועצה המחוקקת של הרשות הפלסטינית (בעיקר עקב שיטת הבחירות). בעקבות הבחירות הוקמה ברשות ממשלת אחדות בראשות אסמאעיל הנייה, ראש רשימת חמאס. הקמת הממשלה העצימה את החיכוכים בין חמאס לפת"ח, ובאמצע יוני 2007 כבש חמאס בכוח את כל הבסיסים של מנגנוני הביטחון ברצועת עזה והשתלט למעשה על הרצועה. בעקבות ההשתלטות הכריז יושב ראש הרשות הפלסטינית מחמוד עבאס על פירוק ממשלת האחדות ועל הוצאת חמאס וארגוניו החמושים אל מחוץ לחוק. רצועת עזה הפכה לישות עצמאית בשליטת חמאס.

ההשתלטות על הרצועה חיזקה את חמאס גם מבחינה צבאית, והזרוע הצבאית שלו השלימה את הפיכתה מגוף שהוציא לפועל טרור של יחידים לגוף בעל דפוסים ממוסדים ותורת לחימה. איראן וחזבאללה הנחילו לחמאס את הידע האופרטיבי שרכשו בעימות עם ישראל בלבנון, ודפוסי הפעולה של חזבאללה שימשו לחמאס מודל לחיקוי. בשנים 2007–2009 סיפקה איראן לחמאס אמצעי לחימה רבים (בעיקר רקטות לטווח 20 ו-40 ק"מ וטילי נ"ט) וידע טכנולוגי לייצור עצמי של רקטות ולהרכבת מטעני חבלה מסוגים דומים לסוגי המטענים שחזבאללה השתמש בהם בלבנון. מאות פעילים יצאו את גבולות הרצועה ועברו אימונים מתקדמים באיראן, בסוריה ובלבנון, ואלפי מגויסים חדשים עברו אימונים בתוך הרצועה.

לאחר השתלטות חמאס על הרצועה מצאה עצמה ישראל גובלת בישות עוינת שאינה לגיטימית מבחינתה. המדיניות שישאל אימצה כללה בידול בין רצועת עזה ובין יהודה ושומרון, אי-הכרה בשלטון חמאס והטלת סגר על הרצועה כדי להחליש את חמאס וכדי למנוע את התעצמותו הצבאית. האתגר האופרטיבי המרכזי היה הנשק תלול המסלול שהצטייד בו חמאס והארגונים האחרים ברצועת עזה. ירי הרקטות והמרגמות לשטח ישראל נמשך מאז שנת 2000. תחילה היו אלו רקטות מאולתרות, אולם ככל שחלף הזמן הצטייד חמאס ברקטות עוצמתיות יותר ובעלות טווח ארוך יותר, היכולות לפגוע גם במרכז ישראל ואפילו בצפונה. במצב עניינים זה נגררה ישראל לשורה של אירועי הסלמה ולמבצעים נגד חמאס בעזה. הדילמות המאפיינות את היחסים המורכבים שבין הלחימה מנגד באמצעות כוח אווירי ואש ובין המהלך המתמדי של כוחות היבשה, אפיינו גם את המבצעים הללו. הם המחישו גם את הקושי לנהל מבצעים צבאיים בסביבה אורבנית ורוויה אזרחים, ואת הקושי להתאים את דיני המלחמה למאפייניה החדשים. הם גם הבליטו את המורכבות של הגדרת יעדים אסטרטגיים ברורים למהלכים צבאיים בממשלות ישראל הקואליציוניות. בעקבות הלקחים ממלחמת לבנון השנייה התפתחה בישראל תפיסה צבאית שבמרכזה הרעיון של 'פגיעה קשה' בחמאס שתכאיב לו מאוד ותגרום לו להפסיק את הלחימה בסבב ההסלמה שנמצא בעיצומו, ובעיקר

תרתיע אותו ותוביל לדחיית סבב הלחימה הבא. כדי לממש את הפגיעה הקשה המשיכה להינתן עדיפות לכוח האווירי ולאש, אך בעקבות הלקחים ממלחמת לבנון השנייה שולבו בשניים מן המבצעים גם כוחות יבשה ('עופרת יצוקה' ו'צוק איתן'). המטרות לפגיעה הקשה בחמאס היו בעיקר מרכיבי היכולת החשובים של הארגון – המערכים הצבאיים (בעיקר הרקטות ובהמשך גם המנהרות) ומערכי הפיקוד והשליטה – והפגיעה בהם תוכננה להיות שיטתית כדי שהאפקט המצטבר יוביל להפסקת הלחימה ויישאר חרוט בזיכרון כחווייה שלא כדאי לחוות שוב.

מבצע 'עופרת יצוקה'

ב־27 בדצמבר 2008 יצא צה"ל למבצע 'עופרת יצוקה', המבצע הגדול ביותר שניהל בשטחי רצועת עזה מאז ההתנתקות ממנה. למבצע קדמו כמה אירועי הסלמה בין ישראל לחמאס, ובשיאם נהרגו כמה פעילי חמאס. חמאס הגיב בירי מתמשך ונרחב של רקטות קסאם ופצצות מרגמה על יישובי עוטף עזה ועל ערי הדרום. ב־24 בדצמבר ירה חמאס יותר מ־60 רקטות לכיוון ישראל, ושלושה ימים לאחר מכן יצא צה"ל למבצע. יותר משנתיים לאחר מלחמת לבנון השנייה ניהל צה"ל מבצע ששיקף, לפחות לכאורה, את לקחי המלחמה – מהלך אווירי מקדים, גיוס מילואים רחב היקף ולבסוף מהלך מתמרן של כוחות היבשה. עם זאת, גם במבצע זה ניכרו העדיפות לשימוש בכוח האווירי והרתיעה מהפעלת כוחות יבשה למהלך מתמרן נרחב. גם חמאס למד את לקחי מלחמת לבנון השנייה. תפיסת ההגנה על הרצועה שפיתח הארגון בסיוע איראן וחזבאללה התבססה על הרעיון של גרימת נפגעים רבים לצה"ל באמצעות צמצום החיכוך עם צה"ל בשטחים פתוחים והעברת הלחימה לשטח בנוי, צפוף אוכלוסין. בתוך השטח הבנוי היה אמור צה"ל להיתקל במוקשים מוטמנים, בירי צלפים ובטילי נ"ט, במטענים ובמחבלים מתאבדים. חמאס גם שכלל את דפוסי ההיעלמות שלו באמצעות מנהרות והיטמעות באוכלוסייה האזרחית ונערך להתיש את העורף הישראלי באמצעות ירי רקטות, גם תוך כדי פעילות צה"ל, ולפגוע בלגיטימציה הישראלית להמשך הפעולה באמצעות שימוש נרחב בתקשורת. על בסיס הניסיון מלבנון העריך חמאס כי הירי המתמשך יפחית מתחושת ההישג הצבאי של ישראל ויוביל לתסכול ולתחושה כי צה"ל לא עמד בציפיות.

המבצע החל במהלך פתיחה אווירי – מטוסי קרב ומסוקי קרב תקפו בהפתעה יותר מ־70 מטרות. בתקיפות הראשונות נפגעו כ־100 אנשי חמאס, רובם מתקיפה על מסדר שנערך במתקן הדרכה לשוטרים; ישראל ראתה בשוטרים חלק מן הזרוע הצבאית של חמאס, למרות תפקידם האזרחי לכאורה (אולמרט, 2018, עמ' 764). התקיפות האוויריות נמשכו לאורך כל 22 ימי המבצע והיו המרכיב המרכזי של המאמץ לפגוע בחמאס. חיל האוויר ביצע אלפי גיחות, רובן לאיסוף מודיעין, הטיל כ־5,400 פריטי חימוש ותקף כ־3,400 מטרות. כ־80 אחוזים מפריטי החימוש היו 'חכמים'. בסך הכול נהרגו במבצע 1,166 פלסטינים, רובם לוחמים של חמאס ושל ארגוני טרור פלסטיניים אחרים.

המבצע תוכנן ונוהל כאירוע מתגלגל ומסלים, ובשלב השני שלו הופעל גם מהלך מתמרן, אם כי מוגבל בהיקפו. עוד ב־29 בדצמבר החל צה"ל לרכז כוחות יבשה (חי"ר, הנדסה ושריון) סביב הרצועה ופרס באזור גם סוללות ארטילריה. בד בבד אישרה הממשלה גיוס של 6,500 חיילי מילואים. ההיערכות נועדה להפעיל לחץ על חמאס, ומשהיא לא הובילה להפסקת הירי החל ב־3 בינואר מהלך קרקעי מוגבל לצפון הרצועה,

והממשלה אישרה גיוס של עשרות אלפי חיילי מילואים (בפועל גויס מספר קטן הרבה יותר). אוגדת עזה הובילה את המבצע, והוקצו לה ארבע חטיבות סדירות (צנחנים, גולני, גבעתי וחטיבת השריון מספר 401) ושלוש חטיבות מילואים. מטרת הפעולה הייתה לכבוש את מרחבי השיגור של הרקטות בצפון הרצועה ולכתר את העיר עזה. לאחר כמה ימים הורחב המהלך הקרקעי, ולשטח הוכנסו גם כוחות מילואים כדי לאפשר לחטיבות הסדירות להתקדם מעט לתוך שטח הרצועה. העדיפות להפעלת הכוח האווירי ומרכזיותו, כמו גם החשש העמוק מהפעלת כוחות היבשה, משתקפים באופן שבו תיאר אולמרט בספרו את המהלך המתמך במבצע:

הכניסה הקרקעית הייתה זהירה, בחיפוי ובגיבוי ארטילריה בעוצמה אדירה, רק לאחר שהשטח נשטף בפצצות המשמידות כל מה שנמצא בדרכן. התוצאה הייתה בריחה המונית של המחבלים מהמחפורות. עשרות מהם נורו, בעיקר מהאוויר, ונהרגו (יותר מ-70 אחוזים מכלל הרוגי חמאס ב'עופרת יצוקה' נפגעו מכלי טיס) (אולמרט, 2018, עמ' 767).

המבצע התנהל בתקופה מיוחדת בזירה הבינלאומית, במהלך חופשת חג המולד, לאחר ניצחונו של ברק אובמה במרוץ לנשיאות ארצות הברית ובטרם השבעתו. לשני הצדדים היה ברור כי לוח הזמנים לסיום המבצע מושפע בראש ובראשונה מהתרחשות זו. גם בזירה הפנימית הישראלית התנהל המבצע בתקופה מיוחדת, חודשיים לפני הבחירות לכנסת, לאחר שראש הממשלה אולמרט כבר הודיע כי לא יתמודד לכהונה נוספת עקב חקירת המשטרה בעניינו. סיום המבצע התעכב בשל ויכוח פוליטי: ראש הממשלה אולמרט היה סבור כי יש לסיימו על בסיס החלטה בינלאומית דוגמת ההחלטה שסיימה את מלחמת לבנון השנייה; שרת החוץ לבני חשבה כי נכון לסיים את המבצע באופן חד-צדדי על בסיס ההרתעה שהוא יצר; ואילו שר הביטחון ברק חשב כי נכון לסיים את המבצע על בסיס הסכם הבנות כתוב עם חמאס עצמו בתיווך מצרי.

המהלך המתמך שממשל 'עופרת יצוקה' היה אפוא מהלך מוגבל, לטווח קצר יחסית. לפי אולמרט (2018, עמ' 772) הצבא, בראשות הרמטכ"ל אשכנזי, ושר הביטחון ברק התנגדו להרחבתו. אך המבצע ביטא בכל זאת גישה מאוזנת יותר לעניין היחס בין התמרון לאש מן הגישה שמומשה במלחמת לבנון השנייה, ובסך הכול הוא הסתיים באופן חיובי מבחינתה של ישראל – חמאס לא הצליח לצאת מן העימות עם הישגים דוגמת הישגיו של חזבאללה במלחמה בשנת 2006, מספר ההרוגים הישראליים היה נמוך יחסית (10 חיילים, רובם מאש כוחותינו, ושלושה אזרחים) והיקפו של הנזק שנגרם לישראל היה מצומצם. במבצע כולו נהרגו כמה מאות מאנשי חמאס.

לבסוף, לאחר 22 ימי לחימה, הכריזה ישראל על הפסקת אש חד-צדדית, וכוחותיה החלו לצאת בהדרגה מן הרצועה. בסיום המבצע נערכה בשארם א-שייח' ועידת פסגה בהובלת נשיא מצרים חוסני מובארכ, ואחריה הגיעו מנהיגי המדינות האירופיות לבית ראש ממשלת ישראל בירושלים כדי להביע תמיכה בישראל. ב-21 בינואר 2009 לפנות בוקר, שעות ספורות לאחר השבעתו של ברק אובמה לנשיא ארצות הברית, השלימו כוחות צה"ל את נסיגתם מרצועת עזה.

לאחר המבצע מינתה מועצת זכויות האדם של האו"ם צוות בדיקה בראשות ריצ'רד גולדסטון. הממצא העיקרי של הדוח שהגיש הצוות בספטמבר 2009 היה כי הצדדים פעלו באופן מכוון ושיטתי כדי לפגוע

באוקלוסייה אזרחית בניגוד לדיני המלחמה המחייבים את הצדדים להבחין בין לוחמים לאזרחים, לכוון את כל פעילותם נגד הכוחות הלוחמים ולנסות לשמור ככל האפשר על חיי האזרחים. מסקנת הדוח הייתה כי שני הצדדים בסכסוך (ישראל וחמאס) אשמים בהפרת דיני מלחמה של החוק הבינלאומי ואולי אף בפשעים נגד האנושות. ישראל דחתה את הדוח, אך המושג 'גולדסטון' נהפך לדומיננטי מאוד בשיח על הפעלת הכוח הצבאי בכלל ועל הפעלת הכוח האווירי בפרט. לגורמים המתכננים והמבצעים בחיל האוויר הוא המשיח את הנזק האסטרטגי שיכול להיגרם בעקבות הנזק האגבי שגורמת הפעלה הרסנית מדי של חיל האוויר (סא"ל י', 2017, עמ' 81). בשנת 2011 חזר בו גולדסטון מחלק מן ההאשמות שנכללו בדוח.

מבחינה בדיעבד של תוצאות המבצע עולה כי על אף שחמאס ספג מכות קשות הצליח הארגון להתמודד עם מכות אלו והמשיך להתפתח, לאחר המבצע, הן כישות פוליטית והן ככוח צבאי. העליונות של ישראל במודיעין ובאש הייתה ברורה וכן גם חוסר היכולת של חמאס להסב נזק כבד לכוחות המתמרנים. עם זאת, חמאס הצליח להמשיך בירי רקטות עד סוף המערכה, למרות הנוכחות של כוחות צה"ל בשטח הרצועה. מצב עניינים זה, שבו אין לצה"ל יכולת להפסיק את ירי הרקטות, ימשיך לאפיין את המבצעים נגד חמאס גם בהמשך. הניסיון שנצבר ב'עופרת יצוקה' (ובמלחמת לבנון השנייה) מלמד כי גם פעולה קרקעית לא יכולה בזמן קצר להפסיק את הירי לחלוטין.

מערכת 'כיפת ברזל'

השנים שלאחר מבצע 'עופרת יצוקה' התאפיינו במאמצי בניין כוח של שני הצדדים לנוכח הלקחים שהפיקו ממנו — חמאס שם דגש על שיפור האיכות והטווחים של הרקטות וניסה להשיג טילי נ"ט מתקדמים; וישראל השקיעה מאמצים בהשלמת פיתוח מערכת 'כיפת ברזל' להגנה מפני ירי הרקטות.

מערכת כיפת ברזל הייתה למעשה המענה האסטרטגי של ישראל לבעיית שיגור הרקטות מהצפון ומרצועת עזה. הפיתוח של המערכת החל בשנת 2004, לאחר התגברות הקצב של ירי הרקטות מרצועת עזה, וגם הוא, כמו הפיתוח של מערכות ההגנה האקטיבית האחרות, החל ביוזמת משרד הביטחון, עוד בטרם אושר הצורך המבצעי על ידי הצבא (עניין זה זכה לביקורת חריפה בדוח מבקר המדינה). פיתוחה התאפשר עקב החלטה של שר הביטחון עמיר פרץ, שקבע בשנת 2006 — בניגוד לעמדת צה"ל — כי איום הרקטות קצרות הטווח על העורף הוא איום אסטרטגי לכל דבר. פרץ, שהושפע כנראה גם מהחוויית האישיות שלו כתושב העיר שדרות שבגבול רצועת עזה, סבר כך עוד לפני מלחמת לבנון השנייה, אבל אין ספק שהמלחמה חיזקה תפיסה זו. גם ראש הממשלה אולמרט תמך בפיתוח המערכת, וההחלטות החשובות בעניינה התקבלו בתקופתו. צה"ל ובכירי חיל האוויר המשיכו להתנגד לפיתוח המערכת מסיבות דומות להתנגדותם בשנות ה-90 לפיתוח מערכת ה'חץ', ובדרך גם נאלץ הפרויקט להתחרות ברעיון הצטיידות במערכת יירוט בלייזר, שהיו לו תומכים במערכת הישראלית (למרות חוסר הבשלות של הטכנולוגיה הזאת). אך אהוד ברק, שר הביטחון אחרי פרץ, היה נחוש כקודמו לממש את הפרויקט, ובתקופתו נחתם החוזה עם רפא"ל לפיתוח המערכת ולייצור שתי הסוללות הראשונות. עם החתימה על החוזה הוסרה גם ההסתייגות בצה"ל, ובשנת 2009 נעשה הניסוי הראשון במערכת.

ב־11 בינואר 2011 שינה מערך הנ"מ את שמו ל'מערך ההגנה האווירית', שם המבטא את העיסוק של המערך לא רק בהגנה מפני מטוסים אלא גם מפני טילים ורקטות, וכן את השייך הארגוני של המערך לחיל האוויר. לייעוד המפורש הזה ניתן גם ביטוי בתגי היחידה החדשים שהונפקו לחייליה. מערכת כיפת ברזל נכנסה לפעילות מבצעית (שנקראה רשמית 'ניסוי מבצעי') בסוף מארס 2011, אף על פי שהפיכתה למבצעית טרם הושלמה במלואה. ב־7 באפריל היא הצליחה לראשונה ליירט רקטה ששוגרה מרצועת עזה לכיוון אשקלון. מאז רשמה המערכת יירוטים מוצלחים רבים מאוד ולמעשה שינתה לחלוטין את איום הרקטות מעזה בכך שצמצמה מאוד את מידת הנזק ואת מספר הנפגעים שנגרמו מפגיעתן. עם זאת, יש גם גישה שלפיה הצלחתה של כיפת ברזל מצמצמת את יכולת הפעולה של ישראל — כל הפעלת כוח כבדה של ישראל נתפסת בעיני הקהילה הבינלאומית כלא מידתית בשל מספר הנפגעים הנמוך יחסית בצד הישראלי. במקביל פותחה גם מערכת הנשק 'קלע דוד', מערכת משולבת להגנה מפני מטוסים, מפני טילי שיט ומפני רקטות כבדות הנורות מטווחים של 40–300 ק"מ (לימים הוגבה הרף התחתון ל־70 ק"מ, לאחר שהתברר כי כיפת ברזל יכולה ליירט רקטות גם בטווחים גדולים מכפי שהוערך בתחילה). פיתוחה נמשך כעשר שנים (2007–2017), והיא זכתה לתמיכת הצבא וחיל האוויר, בעיקר כנראה משום שנחשבה למחליפה של מערכות הגנה אווירית מיושנות שהיו בסד"כ.

מבצע 'עמוד ענן'

עידו נחושתן סיים את כהונתו ב־14 במאי 2012 והעביר את התפקיד לאמיר אשל, טייס F-15, F-16 ופנטום, שהוביל את מטס ה־F-15 מעל מחנה ההשמדה אושוויץ ומילא שורה של תפקידים בכירים במטה החיל (ראש להק אוויר וראש המטה). כמו נחושתן לפניו (ונורקין אחריו) גם הוא כיהן בתפקיד ראש אגף התכנון במטה הכללי. בתקופתו נקלטו בחיל האוויר מטוסי ה־F-35 ומערכות ההגנה האווירית 'קלע דוד' ו'חץ 3'. למרות העצימות הגבוהה יחסית של מבצע 'עופרת יצוקה' והנזקים הכבדים שנגרמו לרצועת עזה במהלכו, תקופת השקט שבאה אחריו הייתה קצרה. עוד בשנת 2009 התחדש ירי הרקטות לעבר יישובי עוטף עזה, אם כי במידה פחותה לעומת הירי שקדם למבצע. את חלקו הגדול של הירי לא ביצע חמאס אלא גורמי כוח אחרים ברצועה, ובעיקר הג'האד האסלאמי וועדות ההתנגדות העממית. אלו הפעילו לחץ על חמאס לפעול בעצמו או לפחות לאפשר להם לפעול נגד ישראל.

לנוכח המשך ירי הרקטות החליטה ישראל לצאת למבצע קצר יחסית — 'עמוד ענן'; הוא החל ב־14 בנובמבר 2012 והסתיים כעבור שבוע, ב־21 בנובמבר 2012. בניגוד למבצע 'עופרת יצוקה' הוא לא כלל כניסה קרקעית לרצועה, ואת רובו ניהל וביצע חיל האוויר. היה זה אפוא מבצע נוסף שבו השתקפה העדיפות הברורה להפעלת הכוח האווירי, והפעם — בתקופת כהונתו של ראש הממשלה נתניהו. המבצע החל בתקיפה מפתיעה של ישראל ובחיסולו של אחד מהג'עבר, מפקדה בפועל של הזרוע הצבאית של חמאס. במבצע הותקפו כ־1,500 מטרות ברצועת עזה, רובן משגרי רקטות (לרבות רקטות מדגם 'פג'ר 5' בעלות טווח פגיעה במרכז ישראל), ומן הרצועה נורו כ־1,500 רקטות לעבר יישובי הדרום. לראשונה, אם כי בהיקף מצומצם יחסית, הצליח חמאס לירות גם לעבר ערי המרכז בישראל (ראשון לציון, תל אביב וירושלים). כעבור שבוע מתחילת המבצע הוכרזה הפסקת אש.

במבצע נהרגו שני חיילים וארבעה אזרחים ישראלים. ברצועה נהרגו כ־150 אנשים, רובם פעילים של חמאס ושל ארגוני טרור אחרים. ישראל הפגינה את עליונותה ואף הוסיפה למערכה רכיב חשוב – הגנה אקטיבית יעילה באמצעות מערכת כיפת ברזל. זו יירטה כ־430 רקטות והשיגה שיעור יירוט מרשים של יותר מ־80 אחוזים. עם זאת, חמאס הצליח גם במבצע זה להמשיך לשגר רקטות לשטח ישראל עד סוף המערכה, וכן להרחיב את היקפי הירי ואף לירות לראשונה לעבר תל אביב.

על הסיום המהיר של המבצע היה אחראי התיווך המצרי. הוא התאפשר עקב עלייתו של שלטון האחים המוסלמים במצרים ועקב הקשרים המיוחדים בינו ובין חמאס בעזה. השנים הראשונות של הטלטלה האזורית וניצחון של התנועות האסלאמיות מיצבו את חמאס באותו 'גל ירוק' אסלאמי ששטף את המזרח התיכון. הניצחון של האחים המוסלמים במצרים ובתוניסיה יצר מעין ציר אסלאמי־סוני, וחמאס ראה עצמו חלק ממנו. מבצע 'עמוד ענן' הסתיים על בסיס הסכם הבנות כתוב, אך את ההבנות לא מילאו למעשה שני הצדדים. השקט ברצועה לא נמשך זמן רב, והירי לשטח ישראל התחדש כעבור כמה חודשים, גם אם בהיקף מצומצם מבעבר.

מבצע 'צוק איתן'

ההפיכה הצבאית השנייה במצרים, התמוטטותו של שלטון האחים המוסלמים ועלייתו של הגנרל א־סיסי יצרו עימות חריף בין השלטון המצרי החדש לחמאס ובודדו אותו. בשל התלות העמוקה שלו במצרים ובשל הבנתו את ההשפעות של השינוי במצרים על מצבו שלו, נקלע חמאס למצוקה אסטרטגית. מצבה של הטלטלה האזורית בשנתה הרביעית יצר גם סביבה מזרח־תיכונית מורכבת ויריבות בין מצרים ובין קטר וטורקיה, שנותרו תומכות בחמאס. למצוקה האסטרטגית תרם גם המצב ברצועה עצמה. בשנת 2014, בעקבות ירידה בתמיכה הכספית בחמאס (בעיקר של הרשות הפלסטינית), חלה הידרדרות ניכרת במציאות האזרחית ברצועה – עלייה באבטלה, קושי לשלם את המשכורות לעובדים במנגנונים השלטוניים והידרדרות במצב התשתיות. ההתפתחות הצבאית החשובה של חמאס לפני המבצע הייתה בניית מערך נרחב וחשאי של כמה עשרות מנהרות התקפיות שנועדו לאפשר מעבר של עשרות לוחמים מן הרצועה לשטחה של ישראל. במקביל לפרויקט המנהרות הקים חמאס ואימן כוחות פשיטה מיוחדים, יבשתיים וימיים, שתפקידם היה לבצע התקפות חוצות גבול נגד ישראל. היה זה לקח של חמאס מהבנתו כי ללא פעילות קרקעית בתוך שטח ישראל הוא יתקשה לגרום את הכאב הנדרש לצורך השגת הישג משמעותי. התעצם מאוד גם מערך הרקטות של חמאס, והוא כלל אלפי רקטות לטווחים של עד 40 ק"מ ומאות רבות של רקטות לטווחים של עד 80 ק"מ.

מבצע 'צוק איתן' ברצועת עזה החל ב־8 ביולי 2014 והסתיים ב־26 באוגוסט. הוא לא פרץ באופן מתוכנן או יזום, אלא בעקבות הידרדרות ביטחונית שאירעה בצל חטיפה של שלושה נערים ישראלים בגוש עציון בידי מחבלים פלסטינים מארגון חמאס ב־12 ביוני 2014. עם היוודע דבר החטיפה (בדיעבד התברר כי הנערים נרצחו כבר באותו הלילה) החל מבצע חיפושים נרחב במרחבי יהודה ושומרון, וננקטו צעדים נגד תשתיות חמאס במרחבים אלו. כמו כן נעצרו מאות פלסטינים, מרביתם אנשי חמאס, לרבות כ־50 אסירים ששוחררו בעקבות עסקת שליט. בעת החיפושים אחר הנערים ביהודה ושומרון החל ירי של גורמים 'סוררים' מרצועת עזה לכיוון היישובים הסמוכים. ישראל הגיבה לירי בתקיפת מטרות ברצועה כדי לאלץ את חמאס להפעיל את כוחו ולהפסיק את הירי.

אירוע מרכזי בתהליך ההסלמה היה תקיפה של חיל האוויר על אחת מן המנהרות ההתקפיות של חמאס. החל מאפריל 2014 הגיע לישראל מידע מודיעיני על הכנות של חמאס לבצע פיגוע גדול באמצעות מנהרה באזור כרם שלום. אף על פי שלא היה ברור אם התקבלה בחמאס החלטה לבצע את הפיגוע, או שמדובר רק בהכנות למימוש עתידי, החליטה המערכת הישראלית לפעול כי הניחה שהפיגוע עלול להתממש בטווח הזמן המייד. בתקיפת המנהרה עצמה לא היו הרוגים, אבל ביום שאחרי התקיפה נכנסו אליה כמה אנשי חמאס ונהרגו מקריסת דופן המנהרה. חמאס הגיב למות פעיליו בירי על באר שבע, וישראל הגיבה לירי בתקיפה נרחבת על בתי פעילים בעזה. אף על פי שגם חמאס וגם ישראל לא רצו בהסלמה בעיתוי זה, הדינמיקה – ירי רקטות, תקיפות מן האוויר בתגובה לירי, ירי רקטות בתגובה לתקיפות – הובילה להסלמה רחבה מאוד שנמשכה כ-50 ימים.

עם תחילת המבצע נפרסו סוללות כיפת ברזל ברחבי ישראל כדי להגן גם על יישובים במרכז הארץ. מערך הרקטות הגדול והמגוון אפשר לחמאס להמשיך בירי לשטח ישראל בהיקף נרחב. במבצע נורו כ-4,500 רקטות ופצצות מרגמה לעבר ישראל – רקטות לטווח קצר מאוד ומרגמות על יישובי עוטף עזה, רקטות לטווח בינוני על ערים בדרום (בעיקר על אשדוד ועל באר שבע) ורקטות לטווח ארוך על תל אביב. שוגרו גם רקטות לחיפה, אך הן התפרקו באוויר. ישראל התמודדה בהצלחה עם הרקטות לטווחים הארוכים והבינוניים, אך התקשתה להתמודד עם המרגמות ועם הרקטות לטווח קצר; אלה פגעו ביישובים הסמוכים לרצועה והובילו לפינוי רבים מתושביהם.

ישראל החלה את המבצע לפי היגיון דומה להיגיון של 'עמוד ענן', אך ככל שהתברר כי חמאס אינו מעוניין או אינו יכול להפסיק את הלחימה, אימצה ישראל תפיסה אחרת, בעלת מאפיינים של התשה, שנועדה לסיים את המבצע בלא שלחמאס יהיו הישגים כלשהם. במהלך המבצע נעשו 12 ניסיונות לתיווך ולהשגה של הפסקת אש; את רובם קיבלה ישראל, אך חמאס דחה. חיל האוויר תקף יותר מ-5,000 מטרות בשטחי רצועת עזה. השפעה מהותית נודעה לתקיפת מגדלים רבי-קומות, וקריסתם זירזה את הפסקת הלחימה. עם התמשכות הלחימה הבין גם חמאס כי לא יוכל להשיג הישגים מלבד הפגנת יכולת העמידה שלו, והסכים להפסקת האש. בשלב הראשון של המבצע נערכו בעיקר תקיפות אוויריות רחבות היקף. בד בבד ספגה ישראל ירי רקטות מן הרצועה והתמודדה בהצלחה עם ניסיונות חדירה של לוחמי חמאס לשטחה דרך הים או דרך מנהרות בשלב השני, שהחל ב-17 ביולי, נכנסו כוחות קרקעיים של צה"ל לרצועה כדי להרוס את מערך המנהרות ההתקפיות שבנה חמאס. המערך אכן נפגע קשה ולמעשה שימש רק למבצעים בודדים, בלא שלא לו הייתה משמעות רבה. בשלב השלישי, שהחל ב-5 באוגוסט, הושלמה יציאת הכוחות הקרקעיים של צה"ל מן הרצועה, אך הלחימה נמשכה במתכונת השלב הראשון.

תוך כדי המבצע התחולל עימות פוליטי בממשלה על הדרך הנכונה להתמודד עם חמאס. השרים אביגדור ליברמן ונפתלי בנט גרסו כי יש לאמץ גישה התקפית יותר כדי להוביל למיטוט שלטון חמאס. ראש הממשלה נתניהו ושר הביטחון יעלון התנגדו לגישה זו וגרסו כי על המבצע להשיג תקופה ארוכה של שקט בעקבותיו. במבצע צוק איתן הופעלו כוחות היבשה, אך לא במסגרת מהלך מתמדי שנועד להיות מרכיב מרכזי במאמץ להשגת הכרעה צבאית, אלא בפעולה מתוחמת וממוקדת נגד מערך המנהרות שבנה חמאס. גם במבצע זה המאמץ העיקרי להשפיע על חמאס לסיים את הלחימה היה אפוא של הכוח האווירי. המבצע

המחיש גם את האבדות הכרוכות בהפעלת כוחות היבשה — בצד הישראלי נהרגו 68 חיילים (כולם בשלב הפעילות הקרקעית) ו־6 אזרחים. ברצועה נהרגו כ־2,100 פלסטינים, יותר ממחציתם פעילים של חמאס ושל ארגוני טרור פלסטיניים אחרים, נפגעו כ־11,000 מבנים ונגרמו נזקים נרחבים לתשתיות. בעקבות תוצאותיו של מבצע צוק איתן שרר בגבול עזה שקט יחסי למשך כשלוש שנים וחצי, ואפשר לקשור אותו ישירות לתוצאות המבצע ולרושם שהוא הותיר בחמאס. לאחר תקופה זו, במאסר 2018, יזם חמאס עימותים לאורך גדר הגבול בשל הסגר המתמשך על הרצועה. דרך הפעולה הזאת שיקפה כנראה את חוסר נכונותו של הארגון לייצר הסלמה רחבה עם ישראל ואת הערכתו כי צורת הפעולה הזו לא תוביל להסלמה לא רצויה מבחינתו. בד בבד נקט חמאס גם דרך פעולה נוספת של שיגור בלוני נפץ ותבערה לישובים ולשטחים החקלאיים בצד הישראלי. צה"ל הגיב בירי על ניסיונות לחציית הגדר, ובעימותים שהתפתחו נהרגו לא מעט פלסטינים. עם זאת, ישראל העדיפה לנסות להכיל את האירועים שכן גם היא העדיפה שלא להגיע להסלמה רחבה, ובמקביל למאמץ הצבאי ערכה מאמץ מדיני ל"הסדרה" עם חמאס. שני הצדדים הצליחו להימנע מהסלמה רחבה עד מאי 2021 (מבצע 'שומר החומות'), למרות כמה ימי קרב ששיגורו בהם רקטות לישראל, לרבות למרכז הארץ (במאי, ביולי, באוגוסט ובנובמבר 2018; במאסר, במאי ובנובמבר 2019; ובפברואר 2020). בכל האירועים הללו העדיפה ישראל להפעיל את הכוח האווירי שלה באופן ממוקד יחסית ולהימנע מהפעלת כוחות יבשה מעבר לגדר הגבול.

אמיר אשל סיים את כהונתו ב־14 באוגוסט 2017 והעביר את התפקיד לעמיקם נורקין, טייס פנטום, F-15 ו־F-16, שכמו נחושטן ואשל כיהן בתפקידים הבכירים במפקדת חיל האוויר ובתפקיד ראש אגף התכנון במטה הכללי. בתקופתו הפכו מטוסי ה־F-35 למבצעים, ונקלטו בחיל האוויר מטוסי 'סופר הרקולס' ומטוס הדרכה חדש.

אסטרטגיית צה"ל

מסמך תפיסת ההפעלה של צה"ל שחתם עליו הרמטכ"ל חלוץ והופץ ב־2006 נגנז לאחר מלחמת לבנון השנייה. כעשר שנים אחר כך, בשנת 2015, נעשה בצה"ל ניסיון נוסף לכתוב מסמך תפיסתי ברמה האסטרטגית, והרמטכ"ל גדי איזנקוט פרסם מסמך שכותרתו 'אסטרטגיית צה"ל'. גרסה שנייה של המסמך הופצה בשנת 2018 (איזנקוט, 2015, 2018). על אף שהמסמך לא נכתב לאורה של הנחיה מדינית או של תפיסת ביטחון לאומית כתובה, הוא הוגדר "אבן הראשה להפעלת הכוח ולבנינו" (איזנקוט, 2015, עמ' 7). זה היה מאמץ מרשים לנסח ולהציג, לראשונה גם לציבור הרחב, את האופן שבו תופס הצבא את הסביבה שהוא פועל בה, את האיומים שעומדים בפניו והתמודד ואת האסטרטגיה העדכנית לבניין הכוח ולהפעלתו נגד האיומים. אחד החידושים במסמך משנת 2015 היה בהגדרת שני סוגי 'דרישות' של הדרג המדיני מצה"ל: "הראשון — דרישה מצה"ל להשיג הכרעה צבאית מלאה וברורה [...] והשני — דרישה מצה"ל לפגוע באויב באופן מוגבל או מתוחם" (איזנקוט, 2015, עמ' 15). לפי המסמך שני סוגי הדרישות יובילו לשני סוגים של מערכות: הראשון יוביל ל"מערכה להשגת הכרעה" (איזנקוט, 2015, עמ' 15), והשני ל"מערכה מוגבלת" (איזנקוט, 2015, עמ' 16).

בנוגע לדין המתמשך על היחס שבין התמרון לאש תוארה במסמך צורת הפעלת כוח שהחזירה למהלך המתמרון את מקומו המרכזי במאמץ להשגת ההכרעה הצבאית, או לפחות הקנתה לו מעמד שווה למעמדה של האש. כך תוארה במסמך צורת הפעלת הכוח:

מהלומה משולבת מיידיית ובו־זמנית הכוללת שני מרכיבי יסוד: הראשון – תמרון מיידי, שמטרתו פגיעה באויב, כיבוש שטח, צמצום הירי מהשטח שנכבש, תפיסה והשמדה של תשתיות צבאיות ופגיעה בשרידות השלטונית של האויב; והשני – אש אסטרטגית-מערכתית רחבת היקף, המבוססת על חופש פעולה אווירי ועל מודיעין איכותי (איזנקוט, 2015, עמ' 16).

נוסף על כך יופעלו כוחות מיוחדים וייעשו פעולות בממד המידע ומבצעי תודעה. במקביל ייעשה מאמץ הגנה בכל זירות המבצעים ובכל ממדי הלחימה שתכליתו להקטין את הנזק לאוכלוסייה ולתשתיות החיוניות, למנוע מן האויב הישגים טריטוריאליים ולשמר את רציפות התפקוד של המדינה.

כך תואר במסמך (איזנקוט, 2015) התמרון היבשתי: "מהיר, קטלני, שריד וגמיש להעברה בין זירות וחזיתות" (עמ' 17), ונעשתה הבחנה בין "תמרון ממוקד לעומק למרכזי כובד מדיניים/שלטוניים" ובין "תמרון מבוזר ובו־זמני אל מול הפריסה הטקטית הרחבה של האויב" (עמ' 29). האש תוארה: "אפקטיבית, עוצמתית ואיכותית, מדויקת, רב־ממדית, בכל זירת המלחמה, בכל עת ובהפתעה" (עמ' 17), ונדרשה ממנה "ספיקה של: אלפי מטורות ליממת לחימה בודדת" (עמ' 29). במסמך מ־2018 תוארה האש באופן תמציתי יותר, אך נותרה בו ההגדרה של אלפי המטרות (ללא ציון יממת הלחימה) (איזנקוט, 2018, עמ' 35).

הדיון המעניין יותר נסב על הרעיון של 'מערכה מוגבלת'. במסמך משנת 2015 הופנתה תשומת הלב לסוג עימותים המכונים 'מערכות האש מנגד' והנערכים נגד ארגונים אסלאמיים תת־מדינתיים. זה היה ניסיון לתת ביטוי דוקטרינרי לאופן שבו הפעילה למעשה ישראל את כוחה הצבאי מאז שנות ה־90. לפי המסמך במערכות מן הסוג הזה יידרש צה"ל: "א. לסיים את המערכה בניצחון ולהכתיב את תנאי סיום המלחמה; ב. לצמצם במידה ניכרת את הפגיעה בעורף; ג. לכוון מציאות ביטחונית משופרת אחרי הלחימה שתקשה על התעצמות האויב מחדש; ד. לשמר את הלגיטימציה להפעלת הכוח" (איזנקוט, 2015, עמ' 12). באמצעות הרעיון של 'מערכות אש מנגד' היה אפוא ניסיון למסד את העדיפות הגלויה שנתנה ישראל להפעלת הכוח האווירי שלה בעימותים נגד חזבאללה ונגד חמאס.

המושג 'מערכות האש מנגד' לא חזר בנוסח זה בגרסת 2018, ונראה שהחליף אותו המושג 'מבצעים מוגבלים'. לפי המסמך משנת 2018 מטרת הפעלת הכוח ב'מבצעים מוגבלים' היא שימור המצב האסטרטגי או שיפורו, השבת ההרתעה והחזרת הרגיעה מעמדת יתרון. המבצעים יכולים להיות יזומים או תגובתיים, ולרוב לא מושגת בהם הכרעה צבאית של האויב, אלא נשללות ממנו יכולות מוגדרות. הגיון הפעולה ב'מבצעים מוגבלים' הוא: שלילה חלקית של יכולות מוגדרות של האויב – צבאיות, כלכליות, שלטוניות או אחרות; צמצום היכולת של האויב לפעול נגד העורף הישראלי, בעיקר על ידי פעולות הגנתיות; ריסון האויב מפני הסלמה; וגמול על פגיעה במדינת ישראל או בצה"ל כדי להמחיש לאויב את המחיר הצפוי לו מהמשך פעולתו באופן מסוים (איזנקוט, 2018, עמ' 24–26).

בתקופה שפורסמו בה מסמכי 'אסטרטגיית צה"ל' כבר ערכה ישראל פעילות מבצעית ענפה במסגרת 'המערכה שבין המלחמות' (מב"ם), ולכן תוארו בהם גם ההיגיון של המערכה ומטרותיה: לצמצם איומים קיימים ומתהווים; להרחיק את המלחמה הבאה וליצור תנאים טובים יותר לניצחון בה; לשמר את ההרתעה ולחזק אותה; להגדיר את הנכסיות של מדינת ישראל ושל צה"ל; לשמר את חופש הפעולה של צה"ל ולצמצם את חופש הפעולה של האויב. לפי המסמכים הפעילות במב"ם נערכת בכל ממדי הלחימה ומשתמשת במגוון כלים התקפיים – קינטיים, משפטיים, מדיניים, תודעתיים, טכנולוגיים, כלים בממד הסייבר ודיפלומטיה צבאית. אופן הפעולה במב"ם הוא התקפי ויזום, מתחת לסף המלחמה ומתבסס על מודיעין איכותי (איזנקוט, 2015, עמ' 20–21; איזנקוט, 2018, עמ' 24).

המערכה שבין המלחמות

רעיון המב"ם נשען על דפוס פעולה שישראל השתמשה בו בעבר (בעיקר באמצעות הכוח האווירי, אך גם באמצעים נוספים), ובמובנים מסוימים גם על היסודות ההתקפיים של התפיסה הישראלית המסורתית שבמרכז העברת המלחמה לשטח האויב והרחקתה משטח ישראל. בהיבט העקרוני יותר סוטה רעיון המב"ם מן התפיסה כי צבאות נמצאים באחד משני מצבים – במלחמה או בהתכוננות למלחמה, ולפיו יש היגיון בפעילות התקפית יזומה הנשענת על מודיעין איכותי שאינה 'מרחב המתנה' בין המלחמות, אלא לחימה רציפה, משמעותית ומשפיעה העומדת בפני עצמה (רועי, 2020).

רעיון המב"ם בזירה הצפונית היה קשור מראשיתו למצב העניינים הכאוטי השורר בסוריה מאז תחילת מלחמת האזרחים ב־2011. בראשית 2013 זיהו הדרג המדיני והדרג הצבאי הבכיר של ישראל כי המאפיינים של הזירה הצפונית מגדילים את חופש הפעולה המבצעי של צה"ל. הם העריכו כי ניהול נכון של סיכוני ההסלמה יוכל לאפשר לישראל להפעיל את כוחה כדי לצמצם איומים קיימים ומתהווים, מבלי שהפעלת הכוח תוביל לעימות רחב היקף שישראל אינה מעוניינת בו. הערכה זו אכן התאמתה, והיא הובילה לפעילות מבצעית מתמשכת, רבת תעוזה ודמיון, שכללה מאות תקיפות נגד שורה של מטרות בשטח סוריה. הפעילות כוונה בעיקר נגד העברה של אמצעי לחימה מתקדמים מאיראן לחזבאללה, ומשנת 2018 גם נגד מאמצי ההתבססות האיראניים בסוריה.

בתקיפות הללו הפגינו צה"ל וקהילת המודיעין יכולת מודיעינית ומבצעית מרשימה בכל הקשור לאיתור המטרות ולתקיפתן. מבחינה מעמיקה יותר של אסטרטגיית המב"ם עולה כי היו לה הישגים חשובים. אומנם היא לא גרמה ליציאת הכוחות האיראניים מסוריה (וסביר שלא כיוונה מלכתחילה ליעד שאפתני זה), אך יש כנראה עדויות לכך שקצב ההתבססות האיראנית הואט, וייתכן שגם מאפייני הפריסה של הכוחות הושפעו מפעולותיה של ישראל. המאמץ למניעת העברות אמצעי הלחימה לידי חזבאללה לא הצליח למנוע אותן לחלוטין, אך נראה כי האט את הקצב שלהן ומנע את ההצטיידות הכבדה ברכיבים שנתפסו 'שוברי שוויון'. ישראל הוכיחה גם שליטה מרשימה בהסלמה, וכל הפעילות התנהלה למעשה בלא תגובה משמעותית של הגורמים שנגדם הופעל הכוח.

במחצית השנייה של שנת 2017 החלו גורמים בישראל להפיג את העמימות התקשורתית הקפדנית שאפיינה את התקיפות הישראליות במב"ם מאז החלו בשנת 2013 (בשנים הראשונות נמנעה ישראל מנטילת

אחריות לתקיפות ומהתייחסות רשמית אליהן). את התיאור הראשון של הפעילות הישראלית נתן מפקד חיל האוויר הפורש האלוף אמיר אשל באוגוסט 2017 בריאיון לעיתון הארץ; הוא אמר כי מספר התקיפות "מתקרב לשלוש ספרות בזירה הצפונית ובזירות אחרות" (הראל, 2017). ב-13 בינואר 2019 הצהיר ראש הממשלה נתניהו כי נערכו מאות תקיפות על יעדים איראניים בסוריה. יומיים אחר כך התייחס גם הרמטכ"ל לשעבר גדי איזנקוט לתקיפות בנאום הפרידה שלו, וגם הוא הבליט את השינוי שחל מאז שנת 2017 במטרות הפעולה הישראלית וייחס אותו למאבק נגד ההתבססות האיראנית בסוריה.

בספרו 'אסטרטגיה של מלחמה ושלום' כתב אדוארד לוטוואק (2002): "בתחום האסטרטגיה כולה, לא ייתכן כי דרך פעולה מסוימת תוכל להימשך עד אין סוף" (עמ' 35). ואכן, בהקשר הפעילות הישראלית במב"ם התרחשו בשנים 2018 ו-2019 שורה של אירועים שהמחישו את מכלול הסיכונים שהאסטרטגיה הישראלית מתמודדת עימם בעת הנוכחית, ועוררו את השאלה אם המדיניות הישראלית הגיעה ל'נקודת השיא של ההצלחה': שינוי מדיניות האש של ההגנה האווירית הסורית חייב התארגנות מיוחדת לביצוע התקיפות והיערכות לזליגת טילים לשטחנו; הנוכחות הרוסית בסוריה מסוף שנת 2015 חייבה פיתוח מנגנוני תיאום יעילים ומתן תשומת לב רבה יותר לעניין בעת הפעלת הכוח; וההתבססות האיראנית ושינויים במדיניותו של חזבאללה חייבו ניהול רגיש של סיכוני ההסלמה.

בדיעבד נראה כי ישראל הצליחה להתמודד עם סיכונים אלו ולהמשיך בפעילותה. עם זאת, לפי הצהרות של בכירים ישראלים ברשותו של חזבאללה יש כבר כמות מסוימת של טילים מדויקים, ומכאן שנכשל המאמץ למנוע יכולת זו לחלוטין. לכן מתעוררת בהחלט שאלה בנוגע ליכולתן של התקיפות בעת הזאת להשיג הישגים משמעותיים לנוכח הסיכונים העומדים בפניהן.

קבוצת סיכונים ראשונה קשורה לאיום על המטוסים התוקפים ולאפשרות של עימות עם סוריה, והיא הומחשה ב-10 בפברואר 2018, באירוע שהופל בו מטוס F-16I ('סופה') ישראלי בשטח ישראל (שני אנשי הצוות נטשו בשלום את המטוס). ראשיתו של האירוע ביירוט כטב"ם איראני שניסה לחדור לשטח מדינת ישראל, המשכו בתקיפה ישראלית על קרון הפיקוד והשליטה של הכטב"ם בעומק סוריה וסיומו, לאחר הפלת המטוס הישראלי, בתקיפת סוללות הטק"א שמהן שוגרו הטילים לעבר מטוסי חיל האוויר. אומנם את מטוס הסופה הפילה מערכת טק"א מיושנת מאוד (SA-5), אך לסוריה הגיעו בעשור האחרון גם מערכות מתקדמות יותר, דוגמת מערכות ה-S-300 ארוכות הטווח, ומגוון רחב של סוללות טק"א לטווחים בינוניים וקצרים, דוגמת SA-22, SA-17 ו-SA-26 (עין דר, 2020, עמ' 53).

קבוצת סיכונים שנייה קשורה לעימות אפשרי עם רוסיה, והיא הומחשה בהפלת מטוס הביון הרוסי (מדגם IL-20) ב-17 בספטמבר 2018. ראשיתו של האירוע בתקיפה ישראלית באזור החוף הסורי. בתגובה לתקיפה שיגר מערך ההגנה האווירית הסורי כמה עשרות טק"א. המטוס הופל בטעות בים התיכון, כמה עשרות קילומטרים ממערב לחוף הסורי, על ידי אחד הטילים ששיגרו הסורים (15 אנשי צוות רוסים נהרגו). הרוסים דחו את הסבריה של ישראל, והם עדיין מטילים על ישראל את האחריות להפלת המטוס. לאחר הפלת המטוס הרוסי העבירו הרוסים לסוריה סוללות טק"א מתקדמות יחסית מסוג S-300, אך לפי שעה נראה שהן לא נמסרו להפעלה בידי הסורים עצמם. מסירתן לסורים עלולה להגביר את האיום על מטוסי חיל האוויר (ועל

החימוש המשוגר (בתקיפות), והפעלה משותפת של הסוללות על ידי הסורים והרוסים עלולה להגביר את הסיכון לעימות בין ישראל לרוסיה.

קבוצת סיכונים שלישית קשורה לאפשרות ההסלמה של העימות הישיר בין ישראל לאיראן, והיא הומחשה בסדרת האירועים שהתרחשו בסוריה בחודשים אפריל ומאי 2018. ראשיתה בסדרת תקיפות ישראליות על מטרות איראניות בחודש אפריל, המשכה בניסיון כושל של האיראנים לשגר לשטח ישראל כמה עשרות רקטות (רובן פגעו בשטח סוריה ומקצתן יורטו על ידי מערכת ההגנה האווירית של ישראל) ושיאה בליל ה־10 במאי בתקיפה ישראלית עוצמתית (מבצע 'בית הקלפים') על עשרות מטרות סוריות ואיראניות, התקיפה הישראלית הרחבה ביותר בשטח סוריה מאז שנת 1974.

קבוצת סיכונים רביעית קשורה לאפשרות הסלמה של העימות עם חזבאללה. סמוך לתחילת התקיפות הישראליות בשנת 2013 אמר מנהיג חזבאללה נסראללה כי תקיפות בשטח לבנון הן 'קו אדום'. השתמע מדבריו כי ישראל יכולה לפעול בשטח סוריה ללא תגובה של הארגון. למרות זאת, חזבאללה יזם כנראה סדרת פיגועים מן הגבול ברמת הגולן (בשנים 2013–2015, ללא הרוגים) בתגובה לתקיפות הישראליות. בהמשך הוא אכן הגיב משטח לבנון לתקיפה של מחסן אמצעי לחימה מצידו הלבנוני של גבול סוריה–לבנון (פיגוע ב־14 במארס 2014, ללא הרוגים) ולהרג פעיל חזבאללה שיוחס לישראל (פיגוע ב־7 באוקטובר 2014, ללא הרוגים). בינואר 2015 הגיב חזבאללה לראשונה משטח לבנון לתקיפה ברמת הגולן שנהרגו בה פעילים בכירים של חזבאללה וגנרל איראני (פיגוע ב־28 בינואר 2015 בהר דוב, שני חיילים הרוגים). פיגוע נוסף של חזבאללה יצא לפועל ב־1 בספטמבר 2019 (ללא נפגעים) בתגובה לתקיפה ישראלית בסוריה שהרגה פעילים של חזבאללה ולתקיפה של רחפנים בביירות שנערכה באותו זמן ויוחסה גם היא לישראל. ניסיון פיגוע נוסף של חזבאללה נעשה ב־27 ביולי 2020, שוב בתגובה להרג פעיל של הארגון בתקיפה בסוריה.

העברת מרכז הכובד של הפעילות הנוגעת לפרויקט 'דיוק הטיילים' מסוריה ללבנון חידדה מאוד את האתגר שניצב לפתחה של ישראל ועלולה להוביל לעימות בין ישראל לחזבאללה. נסראללה הבהיר לאורך כל התקופה מאז שנת 2013 כי מדיניות התגובה שלו תהיה שונה בעקבות תקיפות בלבנון. אפשרות זו מחייבת את ישראל לנהל גם דיון עקרוני יותר בתועלת הכוללת של המאמץ למנוע מהלכי התעצמות קונוונציונלית של האויב (בניגוד למאמצי התעצמות בתחום הגרעין, שבנוגע אליהם יש הסכמה רחבה כי נכון להפעיל את הכוח כדי לסכלם לפי 'דוקטרינת בגין') ולעמת את הנזק האפשרי מהפעלת הנשק המדויק עם אפשרויות הפעולה (ההגנתיות וההתקפיות) נגדו.

המהלומה הרב־ממדית

באוקטובר 2020 פרסם מפקד חיל האוויר עמיקם נורקין מאמר שכותרתו 'מהלומה רב־ממדית' (נורקין, 2020). המאמר פורסם בגיליון מיוחד של כתב העת הצה"לי 'בין הקטבים' שהוקדש ל"תפיסת ההפעלה לניצחון" ולתוכנית בניין הכוח 'תנופה', שמוביל הרמטכ"ל אביב כוכבי מאז שנכנס לתפקידו בתחילת שנת 2019. בהקדמה שכתב לגיליון המיוחד ציין כוכבי (2020) כי "בבסיס התפיסה עומדת האבחנה לפיה העוצמה הצבאית שלנו מחייבת התאמות רבות נוכח אויב שהשתנה באופן מהותי [...] משך הזמן שדרוש להכרעה והמחיר שיידרש, הביאו את המדיניות הישראלית בעשורים האחרונים להציג יעדי מלחמה מוגבלים בלבד"

(עמ' 7). בעיני כוכבי אויביה של ישראל מנסים להוביל אותה למסקנה כי היא "לא תוכל להכריע במלחמה, ויהיה יקר וכואב מדי בעבורה לתקוף את אויביה ולהרתיעם מהתגרריות ומהמשך בניית האיום בגבולותינו" (עמ' 8). כוכבי רואה אפוא בחוסר היכולת של ישראל להכריע את העימותים האחרונים עניין מכוון המבטא את תפיסת ההפעלה של האויב (ראו בפרק 4) והמחייב מענה הולם, שונה מן המענה שניתן עד כה. המטרות של 'תפיסת ההפעלה לניצחון' ושל תוכנית 'תנופה' הן לפיכך "לקעקע את תפיסת האויב, ולבנות כושר צבאי שיוכיח לאויב שתפיסתו איננה יעילה עוד" (עמ' 8).

במאמר שכתב נורקין מוצגת בבחינות יחסית מערכת ההבנות הנוכחיות, הן של חיל האוויר והן של המטכ"ל, על מקומו של הכוח האווירי בתפיסת הלחימה הכוללת של ישראל. נורקין הסביר במאמרו כי התפיסה החדשה "לית המעודכנת כוללת שלושה מאמצים מרכזיים – 'מהלומה רב-ממדית', 'הגנה רב-ממדית' ו'תמרון רב-ממדי'. מדבריו עולה כי גם תפיסת ההפעלה המעודכנת מאמצת את ההגדרות המסורתיות של ההכרעה הצבאית שהיו בתפיסת ההפעלה המקורית, וגורסת כי מאמצים אלו נועדו להשמיד את יכולותיו של האויב, למנוע ממנו הישגים משמעותיים ולשלול ממנו את היכולת ואת הרצון להמשיך ולהילחם. כמו בתפיסה המוצהרת של צה"ל שהתחדדה אחרי מלחמת לבנון השנייה וקיבלה ביטוי במסמכי אסטרטגיית צה"ל (איזנקוט, 2015, 2018), גם על פי תפיסת ההפעלה המעודכנת הניצחון החדש "לי צריך להיות מובהק וברור, וההישג החדש "לי צריך להיות גבוה ומושג בזמן קצר ובמחיר נמוך לעורף האזרחי ולכוחות צה"ל.

לפי נורקין (2020) במרכז התפיסה החדשה "לית עומדת ה'מהלומה הרב-ממדית'. המרכיב העיקרי שלה הוא "מאמץ אש קינטי, הכולל היקף גדול מאוד של חימושים בעלי יכולת נזק משמעותית ומדויקת" (עמ' 232), ומשמעותו – שילוב של אמצעי תקיפה, בקצב, בהיקף ובדיוק גבוהים במיוחד האמורים לאפשר בזמן קצר פגיעה קשה ומפתיעה באויב. ההקשר של המהלומה הוא פיזי ותודעתי כאחד, והיא מכוונת להשפיע על ציפיותיו ועל הערכותיו בנוגע ליכולתו לממש את אסטרטגיית הניצחון שלו. לכן "כל מהלומה צריכה לגרום לנזק החורג מההבנות ומהציפיות של האויב בעניין היכולות והנחישות של צה"ל, תוך התמקדות במערכים החיוניים למימוש תפקודו האופרטיבי ולאסטרטגיית הניצחון שלו" (עמ' 232). נורקין מבחין בין שלוש מהלומות על פי המיקוד שלהן: "מהלומה מרחבית" מתמקדת במרחב גאוגרפי מסוים; "מהלומה משימתית" מתמקדת ביכולת מסוימת של האויב; ו"מהלומה רחבה" מתמקדת במגוון רחב של גזרות ויכולות חיוניות (עמ' 232). עוד לפי נורקין (2020), התכלית העיקרית של המהלומה היא לאלץ את האויב "להסכים לסיום מהיר של הלחימה. זאת, באמצעות פגיעה מהירה ומפתיעה ביכולות מפתח, אשר תפגע בתפקודו, תגרום לו שיתוק זמני ואף תציב סימני שאלה מהותיים על עצם יכולתו לממש את רעיונו המערכתי ואת תפיסת הניצחון שלו" (עמ' 231). להשקפתו המהלומה מכוונת גם "לפגיעה ניכרת ביכולת התפקוד של האויב" (עמ' 232). חוסר התפקוד יתבטא בשיבוש "יכולתו לפקד, לשלוט ולסנכרן את פעילותו האופרטיבית" (עמ' 232). עם זאת, לאחר פרק זמן כלשהו יתאושש האויב, ולכן נדרש "רצף של מהלומות" (עמ' 237) שיגבירו את הלחץ עליו:

הרעיון הבסיסי מכוון לכך שלאחר כמה מהלומות, ישאף האויב לסיום הלחימה על-מנת להימנע מספיגת נזק נוסף או עקב הבנתו שהוא אינו יכול להשיג את יעדיו ולממש את האסטרטגיה שגיבש נגד צה"ל [...] ככל שהמהלומות תהיינה אפקטיביות יותר, כך תגבר ההבנה אצל האויב בעניין חוסר היכולת שלו

להצליח במימוש יעדיו, וכן בחוסר התוחלת ובמחיר הגובר של המשך הלחימה. הבנה כזו תאיץ את רצונו לסיים את סבב הלחימה ותחליש את מעמדו ואת יכולת המיקוח שלו בשולחן המו"מ עם סיומה (נורקין, 2020, עמ' 231).

זאת ועוד — לפי נורקין, הפגיעה ביכולת התפקוד של האויב תצמצם גם את יכולותיו להילחם ולהפעיל אש אפקטיבית נגד העורך הישראלי, או לפעול באפקטיביות נגד התמרון הצה"לי, אם ימומש. להשקפתו של נורקין הבחירה בכוח אווירי למהלומת אש מרוכזת, מדויקת ומפתיעה, מתאימה מאוד למאפייני הלוחמה האווירית בכלל וליכולותיו של חיל האוויר הישראלי בפרט. הוא הסביר כי שלא כמו התמרון הקרקעי, שההתכוננות אליו דורשת תנועה וריכוז של כוחות רבים בפרק זמן ארוך יחסית ובחתימה גבוהה, ההתכוננות של חיל האוויר למהלומת אש כבדה היא מהירה יחסית וחתימתה נמוכה. תכונה אחרת שנורקין ציין היא גמישות ההפעלה של הכוח האווירי:

ייחודיותה של המהלומה האווירית בישראל נובעת לא רק מהיכולת לבצע מהלך אש משמעותי, מפתיע ומרוכז, בזמני התרעה קצרים, אלא גם מהיכולת לשמר גמישות למול האיום הרב־זירתי. גמישות זו נובעת מכך שחיל האוויר יכול להפעיל עוצמת אש משמעותית מול מגוון מטרות בחזית ובעומק, ותוך ניוד מהיר של האש האווירית בין החזיתות, בהתאם למגוון הצרכים המבצעיים המתפתחים בגזרות הלחימה השונות (נורקין, 2020, עמ' 234).

נורקין (2020) הסביר כי "חיל האוויר, שהוגדר על ידי ה'אבות המייסדים' ככוח מחץ גמיש, זמין, נייב ורב־תכליתי, עובר בשנים האחרונות תהליכי בניין כוח שהופכים אותו למתאים במיוחד לעמוד בלב המהלומה הרב־ממדית" (עמ' 234). הכוונה היא בראש ובראשונה "לחיזוק ניכר של היכולת לבצע הספקי תקיפה גבוהים החיוניים למהלומה האווירית. תהליך זה כלל מרכיבים רבים היוצרים יחד מערכת ארגונית, מבצעית ומודיעינית הפועלת כמו מכונה משוכללת ומשומנת היטב" (עמ' 234). עוד הסביר נורקין:

כיום, מאפשרים תהליכים אלו לחיל האוויר לייצר, לתכנן, לשלוט ולתקוף במדויק, היקף גבוה מאוד של מטרות (מאות רבות) בזמן קצר (דקות רבות) [...] המצב כיום מאפשר לראות את התהליך בשלמותו ולנתב את המטרות מרגע איתורן והפללתן, דרך שלבי התכנון במטה ובשדה, ועד הפעולה בשטח — בדת"ק, בתא השליטה ובקוקפיט (נורקין, 2020, עמ' 235).

נורקין הדגיש את חשיבותם של שני עניינים — סוגיית המטרות והספקי התקיפה. בהקשר לסוגיית המטרות הסביר נורקין כי יש למצות את המידע המודיעיני בתהליך התכנון הטקטי כדי להכין מלאי גדול ומגוון של מטרות לתקיפה. לשם כך הוכנסו לתכנון המערכתי ולשליטה המבצעית כלים המאפשרים גמישות בתהליך קבלת ההחלטות והכנסה או הוצאה של מטרות לפי הצורך ולפי ההקשר האסטרטגי של המהלומה. כמו כן "שוכללה היכולת לבצע תקיפות חוזרות על מטרות שבהן לא הושג ההישג הנדרש, והוגדרו כלי עבודה, מערכות ותהליכים לקיצור ולייעול התהליך. מאמץ זה, המבוצע בשילוב זרועות עם כלל גורמי צה"ל, מהווה את התשתית הבסיסית לתכנון ולשליטה עתידיים במהלומה הרב־ממדית" (נורקין, 2020, עמ' 234–235).

בהקשר להספקי התקיפה כתב נורקין:

מרכיב חשוב נוסף קשור ביכולת גורמי השדה בטייסות להוציא לפועל היקף משמעותי של גיחות בקבועי זמן קצרים. שיפור יכולות אלו כלל ניתוחים ארגוניים ותהליכיים, תוך שימוש תכוף בכלי 'תעשייה וניהול' [...] לצורך שיפור תהליכי העבודה והרחבת צווארי הבקבוק שזוהו. לשם כך פותחו נהלים וטכניקות לתחזוקה ולסבבי חימוש מהירים של המטוסים בדת"קים (דירים תת-קרקעיים), ובוצעו אין ספור תרגילים וביקורות במטה ובשדה. בסופו של דבר, שוכללו באופן משמעותי היכולות של חיל-האוויר לתכנן, לבצע ולשלוט בהיקף גדול מאוד של תקיפות בפרקי זמן קצרים – יכולות העומדות בבסיס המהלומה הרב-ממדית הצה"לית (נורקין, 2020, עמ' 235).

שאלת עצמאותה של המהלומה והקשר שלה לתמרון הרב-ממדי אינה ברורה די הצורך במאמר של נורקין, וככל הנראה לא מדובר בעניין מקרי. נורקין (2020) טען כי "נדרשים מאמצים נוספים [...] להגביר את הנזק והאפקט הנגרמים לצד השני" (עמ' 232), אך לא פירט מה הם. לפיו:

המהלומות הרב-ממדיות יישענו בעיקר על כוח האש האווירי, אך הן יכללו שילוב סינרגטי של ממדים נוספים בלחימה, כחלק ממימוש רחב של תפיסת הלחימה הרב-ממדית של צה"ל. שילוב זה נמצא עדיין בראשיתו, אך הוא בעל פוטנציאל גבוה למיצוי רחב של כלל היכולות והיתרונות היחסיים של צה"ל, עלימנת לקצר את משך הלחימה ולהשיג ניצחון ישראלי מובהק (נורקין, 2020, עמ' 239).

עם זאת, נראה כי על פי השקפתו של נורקין אפשר להפעיל את המהלומה הרב-ממדית באמצעות הכוח האווירי גם כמאמץ עיקרי, ללא המאמצים הנוספים או עם הפעלה חלקית ומשנית שלהם בלבד. נורקין תיאר למעשה ראיית עולם שלמה ויציבה יחסית שהתפתחה בשני העשורים האחרונים, והיא הבסיס התפיסתי לעדיפות הגלויה הניתנת להפעלת הכוח האווירי ולבנינו. הפער בין הניסוח של נורקין לניסוחים המסורתיים של תפקיד הכוח האווירי אינו סמנטי; משמעותו היא כי הכוח האווירי של ישראל נהפך במהלך השנים מגורם חיוני שסייע למאמץ הכרעה שהובילו כוחות היבשה המתמרנים למרכיב העיקרי של מאמץ הכרעה שאמור להתנהל בעיקר באמצעות אש ומודיעין מדויק.

מהו אם כן מנגנון ההכרעה הצבאית של 'המהלומה הרב-ממדית'? בתאוריה הצבאית מוכרות שתי גישות בסיסיות להכרעת האויב – 'גישת התמרון' ו'גישת השחיקה'. גישת התמרון היא הגישה התחבולנית, המתמרנת את האויב על ידי ניצול נקודות התורפה שלו ושואפת למוטט את רוחו (או בגישה עדכנית יותר – את 'הגיונו') ולהביא לקריסתו המהירה יחסית. מנגד לגישת התמרון עומדת גישת השחיקה – תכליתית התשת האויב באמצעות השמדתו עד שיגיע לנקודת השבירה (או עד שיושמד לחלוטין). גישת התמרון נחשבת לגישה הנוטלת סיכונים ופועלת במהירות וברציפות לשם השגת הישג מהיר, ואילו גישת השחיקה נחשבת לשמרנית, בטוחה, אך בזבזנית יותר בזמן ובאמצעים.

אדוארד לוטוואק (2002) תיאר נכון הבדל עמוק בין שתי הגישות בכל הנוגע לסוגיית המטרות לתקיפה. בשתי הגישות אפשר להשתמש באותן טכניקות לאיסוף הנתונים ולניתוחם, אך כשמתבוננים באויב מחפשים ורואים דברים שונים – האוחזים בגישת השחיקה יחפשו בעיקר מספר גדול ככל האפשר של מטרות ראיות

לתקיפה, בלי שיקדישו תשומת לב רבה למהותו של האויב (השחיקה מבוססת כאמור על פגיעה שיטתית באויב, והשפעתה אמורה להיות מצטברת); ואילו האוחזים בגישת התמרון ירצו להבין גם את ההיגיון המסדיר את פעולתו של האויב ואת תפיסת ההפעלה שלו ויחפשו בהם נקודות תורפה (לא רק חומרות אלא אף פוליסטיות ותרבותיות).

להעמדתו של המהלך המתמרון של כוחות היבשה במרכז של תפיסת ההפעלה המקורית בעשורים הראשונים היו כמה סיבות, אבל היא הייתה גם חלק מבחירה מודעת בגישת התמרון התחבולנית משום שהיא מאפשרת לצה"ל לנצל את איכות כוחותיו ולקזז את היתרון הכמותי של אויביו. בקרב התמרון הדינמי משתנים התנאים ללא הרף והצבא, בכל רמותיו, נדרש לגלות יוזמה וגמישות וכן יכולת מהירה לחשוב, להגיב ולהסתגל למצבים חדשים ובלתי צפויים. ולכן חשבו הוגי תפיסת ההפעלה המקורית כי התמרון יכול להביא לידי ביטוי באופן הטוב ביותר את יכולותיהם של המפקדים הישראליים ואת יכולותיו של צה"ל כולו. השינויים באופן הפעלת הכוח הצה"לי בעשורים האחרונים משקפים במידה רבה מעבר מגישת התמרון לגישת השחיקה. בבסיס המעבר הזה מונחת התפיסה כי 'דור האויבים החדש' נעדר מרכזי כובד קלסיים שאליהם אפשר לכוון את מאמץ ההכרעה הצבאית המסורתי המבוסס על מהלך מתמרון לכיבוש שטח והשמדת כוחות. מכאן קצרה הדרך לבחירה, מודעת יותר או פחות, באסכולת ההתשה ולהעדפת גישת השחיקה בלחימה בארגונים כגון חזבאללה וחמאס.

האם המהלומה הרב־ממדית שייכת לגישת התמרון או לגישת השחיקה? לכאורה היא שייכת לגישת השחיקה. אבל מניתוח המאמרים העוסקים בה הולך ומתברר כי ישראל אימצה למעשה תפיסה מורכבת המנסה לשלב בין שתי הגישות ומבקשת לפגוע פגיעה שיטתית באמצעות אש ומודיעין מדויק במרכזי הכובד המבוזרים המאפיינים את הארגונים שעמם היא מתמודדת, דוגמת מערכי הטק"ק והרק"ק שלהם ומערכות הפיקוד והשליטה לניהול הלחימה. נראה כי זהו מנגנון ההכרעה הצבאית שהתכוון אליו נורקין (2020) במילים "פגיעה מהירה ומפתיעה ביכולות מפתח" (עמ' 231).

עליונות אווירית

באותו גיליון של כתב העת 'בין הקטבים' שהתפרסם בו המאמר של נורקין על המהלומה הרב־ממדית, התפרסם גם מאמר אחר שעסק בחיל האוויר ובנושא העליונות האווירית. כתב אותו תא"ל (מיל') אמנון עין דר (2020), ראש להק אוויר בשנים 2017–2020, ולפיו העליונות האווירית של חיל האוויר נמצאת בשנים האחרונות תחת איום גובר הנובע מן השילוב בין הנוכחות הרוסית באזור לתפוצת מערכות הגנה אווירית מתקדמות ולשינויים במאפייני הפעולה של האויבים, לרבות הפעלת כטב"מים ורחפנים הטסים בגובה נמוך מאוד. עין דר הפנה את תשומת הלב לכך שמאז 1982 התעצבה בקרב כל הגורמים בישראל התודעה על עליונותו האווירית של חיל האוויר, והנחת היסוד היא כי הוא תמיד יוכל לפעול בחופשיות. עין דר הסביר כי מבחינה היסטורית מצב עניינים זה הוא חריג, ולכן הזהיר מפני האפשרות שהוא ישתנה וקרא לשימורה ולביסוסה של העליונות האווירית עקב חשיבותה הרבה.

חשיבותו של המאמר של עין דר היא אפוא בטענה כי העליונות האווירית של חיל האוויר הישראלי מחייבת התמודדות שוטפת ומאבק מתמיד, וכי המאבק להשגת עליונות אווירית משתנה בעקבות השינויים טכנולוגיים אך גם לנוכח תמורות גאואסטרטגיות.

עין דר ייחס בהקשר זה חשיבות מיוחדת להגעת הכוחות הרוסיים לסוריה בספטמבר 2015 כדי להציל את שלטונו של בשאר אל-אסד. נוכחות זו מציבה לדעתו סיכונים הן לחופש הפעולה של חיל האוויר בשגרה והן ליכולת הפעולה שלו במלחמה. עין דר הסביר כי הרוסים הכניסו לזירה אמצעי לחימה מתקדמים – מערכות מודיעין; מערכות לשיבוש אמצעי ניווט ופעילות אחרת בספקטרום האלקטרומגנטי; מטוסי קרב מתקדמים; וסוללות טק"א חדשות, כגון SA-22 ו-S-400, המכסות חלקים נרחבים של מרחב הלחימה. הטכנולוגיה הרוסית שילבה בסוללות הטק"א מערכות שליטה ובקרה, שיפורים בקינמטיקה (ביצועי דחף ותמרון) ושיפורים בביצועי החימוש. כלל השיפורים משנים במידה ניכרת את רמת האיום על מטוסי חיל האוויר הישראלי לעומת העבר. טווח הפעולה של סוללות הטק"א גדל, ויכולתן לפעול נגד מטוסים ונגד חימוש השתפרה מאוד. בהקשר זה הבהיר עין דר כי מן הצורך להתחשב בנוכחות הרוסית בכל פעולה של חיל האוויר במב"ם עולה כי חופש הפעולה אינו רק עניין של מאבק צבאי וטכנולוגי, וכי את מרכיביו המדיניים והאסטרטגיים יש לנהל בקפידה. האתגר הסורי הנוכחי מוגבל בהיקפו בעיניו של עין דר, ולפי דבריו במאמר נראה כי חיל האוויר מצא את הדרך להתמודד עימו במסגרת המב"ם. עם זאת, עין דר הזהיר כי סוריה ממשיכה להצטייד במערכות טק"א מתקדמות מתוצרת רוסית, דוגמת מערכות ה-S-300 ארוכות הטווח ומגוון רחב של סוללות טק"א לטווחים בינוניים וקצרים, כגון SA-17, SA-22 ו-SA-26. גם איראן מציבה בסוריה מערכות טק"א מתוצרתה המתבססות על טכנולוגיות מגוונות, חלקן רוסיות וחלקן מתוצרת עצמית. חזבאללה, במימון איראני, פועל במגוון דרכים לצורך ההתמודדות עם העליונות האווירית הישראלית. הארגון פועל להקמת מערך הגנה אווירית המתבסס על מערך גילוי ועל מערכות טק"א ומאמץ טכנולוגיות ושיטות פעולה איראניות. לפי עין דר (2020) המערך הזה הוא "מערך גרילה נסתר" (עמ' 54), שאף שלא יוכל למנוע את פעילות חיל האוויר, יוכל להשיג הישגים תודעתיים, כגון הפלת מטוסים, גם אם בהיקף מצומצם, ועצם הימצאותו עלולה להגביל את התקיפות הישראליות ולחייב את חיל האוויר להתארגנות רציפה ומיוחדת.

במאמרו הפנה עין דר את תשומת הלב לאיומים נוספים, מוכרים וחדשים. הפעלתו של הכוח האווירי מתבססת על מערכות רבות הפועלות (משדרות וקולטות) בספקטרום האלקטרומגנטי (מערכות קשר, מערכות שליטה ובקרה, מערכות מכ"ם ומערכות ניווט). במאמר אחר באותו גיליון של כתב העת 'בין הקטבים' (גפני ואחרים, 2020) נטען כי מרכיב הקישוריות והמידע ניצב בלב תפיסת ההפעלה, ולפיכך הופך את הספקטרום האלקטרומגנטי לקריטי מתמיד. ואכן כדי לאפשר את פעולתם התקינה של כלי הטיס ושל מערכות החימוש, נדרש לשמר יכולת פעולה רציפה בתווך האלקטרומגנטי, הן לצורכי הגנה והן לצורכי שיבוש מערכותיו של האויב. עניין נוסף שאליו הפנה עין דר את תשומת הלב הוא התפתחותם של ה'רחפנים' – שם גנרי לקבוצת אמצעים בעלי מגוון של יכולות ושל אופני פעולה שיש להם גם שימושים צבאיים מגוונים. הרחפנים מתבססים על טכנולוגיה נגישה, זולה ופשוטה להפעלה. התפתחות זו יצרה לפי עין דר מרחב לחימה חדש ב'רום הטיסה הנמוך' ומאבק על העליונות האווירית במרחב זה. גודלם של הרחפנים ומאפייני הטיסה שלהם הופכים את ההתגוננות מפניהם לעניין מורכב, ובנקודת הזמן הנוכחית יש תחושה כי הכלים הללו הם חסרי מגבלות – הם

יכולים לפעול בחופשיות, וגם אם יופלו מחירם הנמוך מאפשר להפעיל במקומם כלים אחרים. כל המדינות עוסקות כיום בפיתוח אמצעים נגד רחפנים ובהצטיידות בהם. עין דר העריך כי המאמץ לפיתוח אמצעי הנגד יניב תוצאות, וכי בעתיד אפשר יהיה למגן לפחות מרחבים מסוימים מפני פעילות של רחפנים. עם זאת, בעת הזאת יש עדיין פער ניכר בין יכולות התקיפה של הכלים הללו ובין יכולות ההגנה מפניהם.

מבצע 'שומר החומות'

כשבע שנים לאחר מבצע 'צוק איתן' התרחשה שוב הסלמה רחבת היקף בין ישראל לחמאס. בחודש הרמדאן שהחל ב־13 באפריל 2021 התחוללו בישראל אירועים אלימים בירושלים ובמוקדים אחרים. האירועים בירושלים החלו במחאה של תושבי שיח' ג'ראח הערבים על הכוונה לפנותם מבתי שבעלות יהודית, המשיכו בעימותים של פעילי ימין קיצוני ושל ערבים בשער שכם והתפשטו לעימותים בין מוסלמים לשוטרים בהר הבית. העימותים הגיעו לשיאם ב'יום ירושלים' (10 במאי), לאחר שהמשטרה השליכה רימוני הלם בתוך מסגד אל־אקצא. חמאס הציב אולטימטום לישראל לפנות את כוחותיה מהר הבית ומשיח' ג'ראח, ומשישראל לא נענתה שיגר חמאס רקטות לכיוון ירושלים. ישראל הגיבה לירי והכריזה על מבצע 'שומר החומות'. במהלכו התפשטו המהומות מירושלים לערים ערביות ולערים מעורבות בישראל.

המבצע נערך במשך 11 ימים, ב־10–21 במאי 2021. חמאס והארגונים האחרים ברצועת עזה שיגרו במהלכו לעבר ישראל כ־4,360 רקטות ופצצות מרגמה, וכ־180 מהן פגעו בשטחים מיושבים (1,661 רקטות יורטו על ידי מערכת כיפת ברזל, 1,843 נפלו בשטחים פתוחים בישראל וכ־680 רקטות נוספות פגעו בשטח רצועת עזה). מירי הרקטות על ישראל נהרגו 12 אזרחים ישראלים וזרים. חייל אחד נהרג מירי של טיל נ"ט. גם במבצע 'שומר החומות' הפעילה ישראל בעיקר את כוח האש שלה באמצעות חיל האוויר. צה"ל תקף יותר מ־6,500 מטרות טרור – רבי־קומות ששימשו מטרות של חמאס ושל הג'האד האסלאמי הפלסטיני, עשרות עד מאות בתים ומשרדים של פעילי טרור, מנהרות תת־קרקעיות, מחסני אמל"ח ומאגרי רקטות, אתרים לייצור רקטות, משגרי רקטות ובורות שיגור תת־קרקעיים, משגרי נ"ט, כטב"מים, מוצבים, נכסי מודיעין וטכנולוגיה, מטרות של הכוח הימי של חמאס ועשרות חוליות שיגור. בתקיפות צה"ל נהרגו לפחות 225 מחבלים, מהם 25 בכירים, ומספר בלתי ידוע של מחבלים נקברו מתחת להריסות מערכת המנהרות של חמאס.

המבצע המחיש פער וחולשה בתפיסת ההפעלה הצה"לית. ראש הממשלה נתניהו, שר הביטחון בני גנץ, הרמטכ"ל כוכבי וקצינים בכירים נוספים תיארו בימי המבצע ובסיומו פגיעה חזקה מאוד בחמאס והעריכו כי היא תוביל בסיומה לחיזוק ההרתעה הישראלית ולתקופת שקט ארוכה. הם ביטאו בכך שביעות רצון אותנטית מאופן התנהלותו של מבצע 'שומר החומות' ומן התוצאות של הפעילות ההתקפית של צה"ל. חמאס אכן נפגע מן הפעילות הישראלית, אבל במהלך המבצע עצמו הציבור בישראל היה מתוסכל מהתמשכות ירי הרקטות, מחוסר יכולתו של צה"ל למנוע אותו ומהיעדרו של ניצחון ישראלי ברור וחד־משמעי. באולפני הגל הפתוח בערוצים השונים נתפס כל מטר רקטות נוסף של חמאס כאות לכישלוננו של צה"ל בפגיעה בחמאס. הסתירה המתסכלת הזאת היא תוצאה של שלוש 'הפתעות' שחוה הציבור הישראלי בימי המבצע. היו גם הפתעות (מעטות) הקשורות לפעילותו של חמאס (עצם פתיחת המבצע, הירי לעבר ירושלים והמטחים הגדולים לאזור המרכז), אבל שלוש ההפתעות העיקריות היו של הישראלים מעצמם: מכך שממשלת ישראל

בחרה (שוב) להרתיע את חמאס ולא להכריע אותו; מכך שהפעילות ההתקפית של צה"ל, למרות עוצמתו האדירה, לא הצליחה להפסיק את שיגורי הרקטות; ומכך שצה"ל התקשה להסביר ולהמחיש את ההישגים שלטענתו השיג במבצע. לצד מידה גדושה של הדחקה, האופיינית לציבור הישראלי, ההפתעות הן גם תולדה של מדיניות הסתרה מכוונת ארוכת שנים המשולבת בכישלון מתמשך של ההנהגה המדינית והצבאית בניסיון להסביר לציבור את האסטרטגיה הישראלית ואת מאפייניהם הנוכחיים של עימותים צבאיים.

כאשר החל העימות הופתעו הישראלים לגלות פעם נוספת את העדיפות הברורה שנותנת ההנהגה המדינית והצבאית שלהם למבצעי הרתעה המתבססים בעיקר על חיל האוויר, ואת סלידתה ממבצעים המיועדים להשגת הכרעה צבאית ברורה וחד-משמעית, המחייבים הפעלת כוחות יבשה במהלך מתמך לשטחו של האויב. גם הפעם בחרה ישראל בתכלית מעומעמת שעניינה 'חיזוק ההרתעה'. בחירה זו משליכה על אופיו של המבצע ובעיקר על תוצאותיו. למקבלי ההחלטות היה ברור כי לא תושג בו הכרעה צבאית ברורה וחד-משמעית או תמונת ניצחון. הם גם העריכו כי למבצע יש תכלית ראויה, וכי זו תושג במחיר סביר. אך הציבור, שהמשיך לשמוע בשנים שלפני המבצע רטוריקה של 'הכרעה' ו'ניצחון', נותר מאוכזב ומופתע. ההפתעה השנייה קשורה לקושי של אזרחי ישראל להתמודד עם שיגורי הרקטות של חמאס. לאורך השנים הצטייד חמאס באלפים רבים של רקטות למגוון טווחים, והן מוקמו בעמדות מסתור בלב אוכלוסיה אזרחית ובאתרים תת-קרקעיים. מערך זה עומד במרכז תפיסת הלחימה של חמאס ומאפשר לו לשגר מטחים כמעט ללא הפרעה, הן לעוטף עזה, הן לטווח הבינוני (אשדוד, באר שבע) והן לאזור המרכז. ישראל בנתה מערך הגנה אקטיבית (כיפת ברזל) שיעילותו יוצאת דופן, והישגיו במבצע היו מרשימים מאוד. היא גם ערכה מאמץ התקפי גדול נגד נקודות השיגור, אבל התברר שוב כי צה"ל יכול לצמצם, אך אינו יכול למנוע לחלוטין את שיגור המטחים ואת הפגיעות הקטלניות. את מצב העניינים הזה אי אפשר לשנות מהותית בטווח הזמן הקרוב. לשיגורי הרקטות יש אפוא משמעות אסטרטגית ויכולת לעצב את תודעת המערכה.

ההפתעה השלישית קשורה לשתיים הקודמות. הפעילות ההתקפית של צה"ל אכן גרמה לחמאס נזק שאפשר שישפיע על תהליך קבלת ההחלטות של הארגון בעתיד. אבל העימות חשף בעיקר את הפער העצום שיש בין האופן שבו נראים ההישגים של חמאס ובין האופן שבו נראים ההישגים של צה"ל תוך כדי העימות עצמו. ההישגים של חמאס – השיגורים, האזעקות, הפגיעות בבתים וההרוגים – הם ברורים ומיידיים ונתפסים תוך כדי העימות עצמו. לעומתם, ההישגים של צה"ל מצטברים ומשפיעים בעיקר בטווח הארוך, והם הרבה פחות מוחשיים וברורים במהלך העימות עצמו. אם מחברים לפער זה את ההכרה ההולכת וגוברת בקרב הציבור בחוסר היכולת להפסיק את מטחי הרקטות, מתקבלת תוצאה עגומה – הציבור הישראלי פשוט לא חווה את ההצלחה של צה"ל. צה"ל פעל כדי להרתיע את חמאס מן העימות הבא, אבל הציבור ציפה לניצחון בעימות הנוכחי.

מבצע 'שומר החומות' התנהל אפוא בשני ממדים: בממד האחד תקף חמאס את העורף הישראלי במטחי רקטות בהיקפים שטרם נראו בעבר, ובממד השני תקפה ישראל את חמאס בעזה בעוצמה ובדיוק גדולים בהרבה לעומת המבצעים הקודמים. אולם בפועל נוצר קשר רופף בלבד בין שני הממדים. לנוכח המשך ירי הרקטות, תושבי ישראל הנתונים תחת האש לא התרשמו יתר על המידה מן ההרס האדיר שהמיט צה"ל על מערכי האויב וממספר פעיליו שנפגעו, וצה"ל לא מצא דרך יעילה להסביר לציבור את הישגיה של הפעילות

ההתקפית. פרסום הנתונים המספריים – מספר התקיפות, מספר המטרות שהותקפו ומספר הקילומטרים של התשתית התת־קרקעית שנפגעה – לצד עמעום ההיגיון הצבאי העומד מאחורי התקיפות על הבניינים רבי־הקומות, לא סייעו בעניין זה.

במובן זה נראה כי גם לצמרת המדינית והצבאית הייתה הפתעה בימי המבצע. הם גילו (שוב) כי הציפייה להכרעה צבאית ברורה וחד־משמעית במלחמת בזק קצרה מאפיינת עדיין את החשיבה של הציבור הישראלי על התוצאה הרצויה של עימותים צבאיים. הציפייה הזאת היא גם הפרספקטיבה שדרכה מתבונן הציבור על התוצאות בפועל. זאת הסיבה העיקרית לתחושת התסכול שחווה הציבור הישראלי, והיא מועצמת על ידי השיח המתנהל באולפני הגל הפתוח בערוצים השונים. שיח זה נותן עדיפות ברורה לעיסוק במטחי הרקטות המתמשכים ומתקשה להסביר את הישגי צה"ל. הציפייה (שלא התגשמה) לסיכול ממוקד של אחת מן הדמויות המוכרות בהנהגת חמאס שיקפה תשוקה לתמונת ניצחון, אך ספק אם גם הצלחתו של מבצע כזה הייתה משנה את תמונת המצב הבסיסית.

תחת אסטרטגיית ההרתעה הנוכחית של הדרג המדיני, ספק אם יש דרך טובה יותר מן הדרך שצה"ל בחר בה להתמודד עם חמאס במבצע 'שומר החומות'. מן הלקחים מעימותים קודמים עולה גם כי במבצעי הרתעה מתחייבת הפרדה בין התחושות השוררות תוך כדי הלחימה עצמה ובין השפעותיה של הלחימה בטווח הבינוני והארוך. מותר אפוא לקוות שגם הפעם יתברר כי ההרתעה אכן חוזקה, ושהיא תבוא לידי ביטוי בתקופת שקט ארוכה יחסית. אם אכן כך יהיה, מוטב כי ההנהגה המדינית והצבאית תנצל את הזמן לתיאום הציפיות של הציבור, להבהרת ההיגיון האמיתי של האסטרטגיה הישראלית ולדיון ציבורי גלוי במאפייני העימותים הצפויים. ועדיף שכל זה יקרה עוד לפני המלחמה הבאה עם חזבאללה משום שזו תהיה כמובן בעייתית הרבה יותר מכל הבחינות.